

De tuberculose-epidemie in Millingen

Een nieuw tijdperk

1959 wordt een geweldig jaar. Daarvan is burgemeester Wim Hermesen overtuigd als hij tijdens de eerste raadsvergadering in januari de ambitieuze plannen van de gemeente Millingen toelicht. Alle seinen staan op groen, een nieuw tijdperk breekt aan.

De wederopbouw is in volle gang. Op de rokende puinhopen van de Tweede Wereldoorlog is de droom van een verenigd Europa ontkiemd: vorig jaar hebben zes landen de Europese Economische Gemeenschap gevormd. Twee jaar geleden

De grensovergang in de jaren vijftig gezien vanaf Duits grondgebied. Foto: collectie Erik Janssen

Willem Sigbert Hermesen (Bemmel 1915- Beek 1996) was van 1946 tot 1967 burgemeester van Millingen aan de Rijn

heeft Hermesen met zijn Duitse ambts-
genoot de grenspost tussen Millingen
en Bimmen heropend. Die is nu al door
200.000 personen gepasseerd en dat ter-
wijl de slagboom alleen overdag open is.

De gemeente Millingen aan de Rijn pleit,
net als de stad Kleef, voor onbeperkt
grensverkeer en begint dan ook dit jaar
nog met het verbreden van de Heerbaan.
De Duitsers leggen een nieuwe weg
aan tussen Kleef en Millingen. Die zal
niet meer door, maar langs de dorpen
Bimmen, Keeken en Düffelward lopen.

Busonderneming Egberts en Zonen heeft
de oorlogsschade aan bedrijfsgebouwen
hersteld en zorgt met een uitdijend wa-
genpark voor een uitstekende verbinding
Millingen-Nijmegen en de tussenliggen-
de dorpen. Ook via de rivier wordt het
dorp ontsloten. Een vaste veerverbinding
met Pannerden en een nieuwe loswal

gaan daarvoor zorgen. Hermesen overlegt al met gemeenten aan de noordkant van
de Rijn over het aanleggen van veerstoepen. Er wachten meer nieuwe uitdagingen.

Het rioleringsplan wordt gedeeltelijk uitgevoerd. Het afvoersysteem dat de traditi-
onele beerputten vervangt, is hard nodig nu de bebouwing steeds dichter wordt en
de meeste huizen op het waterleidingnet zijn aangesloten. Ook de plannen voor een
vuilnisophaaldienst zijn in een vergevorderd stadium. De woningbouw verloopt te
traag: in 1958 zijn slechts twintig woningwetwoningen en dertien particuliere huizen
gebouwd. Het aantal woningzoekenden in het dorp bedraagt 63. De bebouwing van
inbreidingswijk de Grundel zal dit getal snel doen slinken. Met de aanleg van wegen,
riolering en het Oranjeplein wordt binnenkort begonnen, belooft Hermesen.

Gestage groei

De bevolking van Nederland is op 1 januari 1959 gegroeid met 183.000 personen

naar 11.278.700 mensen. Ook Millingen groeit: het inwonertal bedraagt op 1 januari 3.910 personen, 72 meer dan in 1958. Dankzij 153 nieuwkomers tegenover 131 vertrekkers en 84 geboortes tegenover 34 sterfgevallen. Door de 33 gesloten huwelijken in 1958 en de onvermoeibare aansporingen van meneer pastoor zal het geboortecijfer ongetwijfeld blijven stijgen.

De nieuwe burgers komen vooral naar Millingen voor werk. De industrie bloeit als nooit tevoren. Scheepswerf Bodewes heeft een nieuwe lasloods laten bouwen en een tweede torenkraan aangeschaft. De orderportefeuille is uitstekend gevuld, met zowel nieuwbouw als reparatie. Op de dwarshelling, die dit jaar wordt verlengd tot 160 meter, ligt de J. Henri Dunant. Dit hospitaalschip is het eerste vakantieschip voor langdurig zieken ter wereld. Het unieke project bezorgt de werf veel landelijke aandacht. Om alle opdrachten op tijd af te kunnen bouwen wordt zelfs tijdelijk 55 in plaats van 48 uur per week gewerkt door de 360 vakmensen. Steenfabriek Klaverland heeft, na een periode van stagnerende afzet, sinds een maand of vier weer een groeiende omzet.

De J. Henry Dunant is op 14 maart 1959 gedoopt en te water gelaten. Het hospitaalschip bezorgde dertien jaar lang chronisch zieken een onvergetelijke vaarvakantie en was op dat moment uniek in de wereld. Foto: collectie Ben Koenders.

Daar hebben 32 mensen een vaste baan. Schoenenfabriek Swift draait ook prima, hier werken ongeveer 45 mensen, vooral jonge vrouwen.

Hermesen in zijn nieuwjaarsrede: “Al die werkenden, ook van buiten Millingen, moeten naast het bruisende verenigingsleven goede voorzieningen aantreffen in de gemeente. Zoals een sportpark, een zwembad, een ijsbaan en liefst een flinke ontspanningszaal.”

Geld voor al die plannen is er, zo weet Hermesen. Niet alleen groeit de overheidsbijdrage elk jaar, overleg met kassier Thé Pastoors van de plaatselijke Boerenleenbank heeft duidelijk gemaakt dat het Millingen financieel voor de wind gaat. De omzet van de bank steeg in 1958 van 11 naar 15 miljoen gulden. De Millingenaren hebben samen ruim 2 miljoen op spaarrekeningen staan. Het aantal aangegane leningen stijgt dankzij het groeiende vertrouwen in een stabiele toekomst. Volgend jaar, in 1960, hoopt de Boerenleenbank het zestigjarig bestaan te vieren, daarvoor wordt nu al 1.000 gulden gereserveerd.

De in 1957 gebouwde Boerenleenbank met kassierswoning. Dit pand werd in 1973 postkantoor, sinds 2001 is slagerij Kees van der Velden er gevestigd. In 1972 fuseerden Boerenleen- en Raiffeisenbank tot Rabobank. Een jaar later verrees een nieuw bankgebouw aan de Heerbaan tegenover het gemeentehuis. Foto: collectie Erik Janssen.

Roomser dan de paus

Rabo-kassier Pastoors mag dan optimistisch zijn, pastoor Van Asten plaatst kritische kanttekeningen bij de stijgende welvaart. Hij is krap twee jaar pastoor van Millingen en zoals de burgemeester zich inspant voor het materiële welzijn van zijn burgers, zo strijdt de pastoor voor het zielenheil en vooral tégen het verval der zeden en waarden binnen zijn parochie. Dat bij de laatste verkiezingen zelfs in zijn dorp veel stemmen naar de socialisten zijn gegaan, stemt de pastoor droevig én somber. Millingen is een katholiek dorp, daar moet het geestelijke boven het stoffelijke zijn verheven, zo houdt Van Asten zijn kudde voor. Als voorbeeld noemt hij het katholieke onderwijs, waarmee het weleens verkeerd kan lopen als andere partijen, zoals de socialisten, het alleen voor het zeggen krijgen. De zorgen van de pastoor zijn overbodig. Nog wel.

Alle verenigingen hebben RK voor hun naam staan, vakbonden beginnen allemaal met Sint. Zoals metaalbewerkersbond Sint-Eloy, die dit jaar het 40-jarig bestaan viert. Vergaderingen beginnen steevast met de christelijke groet en worden afgesloten met een weesgegroetje. Zelfs bij de sportclubs heeft de kerk een vinger in de pap: kape-laans waken als Gods grensrechters langs de lijnen van de sportvelden. Millingen is in 1959 nog Roomser dan de paus. Willem Spann is begin april van dat jaar de veertien-de Millingenaar die tot priester wordt gewijd. De neomist zal aan de gemeentegrens worden opgewacht door een enorme massa. Pastoor en burgemeester zullen hem toespreken, bruidjes strooien met bloemblaadjes, de fanfares zullen het koper laten schallen...

Het Heilig Hartbeeld stond vanaf 1922 op de splitsing Heerbaan - Eijckelhofstraat. Eind 1959 moest het beeld wijken voor het toenemend gemotoriseerd verkeer. Toen de tbc-patiënten thuiskwamen had een wegwijzer Nijmegen - Kleef de plaats van god ingenomen. Foto: collectie Erik Janssen.

Van Asten kan bijna niet wachten. Nee, de pastoor kan tevreden zijn. En die stoffelijke welvaart... Ach, een flink gedeelte van de groeiende inkomsten verdwijnt rinkelend in de veelvuldig rondgaande collecteschalen in de bij elke dienst goedgevulde kathedraal van de Duffelt. Met drie kapelaans aan zijn zijde waakt Van Asten over het zielenheil van zijn kudde. De toekomst gloort als een aards hemelrijk. Dan ontwaakt de draak...

De draak ontwaakt

Engelsen hebben een poëtische bijnaam voor de longziekte tuberculose: *the sleeping dragon*, de slapende draak. Hij is niet te doden, alleen in slaap te sussen. Daarna blijft waakzaamheid geboden. In Millingen ontwaakt de draak in het voorjaar van 1959.

In maart 1959 komt een 26-jarige medewerker van scheepswerf Bodewes op het spreekuur van Ignatius Scheffers. De man moet al maanden onbedaarlijk hoesten, geen huismiddel helpt. De dokter onderzoekt hem en vindt geen aandoening aan de luchtwegen. Alle alarmbellen gaan rinkelen bij de ervaren huisarts.

Sinds een paar weken krijgt Scheffers op zijn spreekuur bijna dagelijks een of meer dorpelingen met pijnlijke rode bulten op de onderbenen. Zowel kinderen als volwassenen. Hij weet dat deze

Dokter Ignatius Scheffers (Schiedam 1905-Millingen aan de Rijn 1964) was van 1930 tot aan zijn dood de enige huisarts in Millingen. Zijn zoon Cees volgde hem op. Foto: collectie Ben Koenders

onderhuidse ontstekingen kunnen duiden op tuberculose en heeft de patiënten meteen naar het districtsconsultatiebureau aan het Kronenburgerpark in Nijmegen gestuurd. Daar blijkt dat ze allemaal lijden aan primaire longtuberculose; tbc in het eerste stadium na besmetting. Scheffers besluit ook de 26-jarige man door te sturen voor nader onderzoek. Op het consultatiebureau wordt op maandag 16 maart vastgesteld dat de metaalbewerker lijdt aan een caverneuze longtuberculose, de meest besmettelijke vorm. Door hoesten verspreidt hij ontelbare minuscule deeltjes spuug vol tuberkelbacteriën. En dat al maandenlang...

Op donderdag 19 maart wordt de vermoedelijke verspreider van de ziekte opgenomen in sanatorium Dekkerswald.

Tbc-uitbraak landelijk nieuws

Sociaal-democratisch dagblad *Het Vrije Volk* heeft twee dagen later, op zaterdag 21 maart, de primeur. De avondkrant brengt die dag een berichtje over de Millingse epidemie op de voorpagina.

TBC-golf in Millingen

Het aantal bekende tbc-gevallen in de 3.000 zielen tellende gemeente Millingen aan de Rijn bij Nijmegen is in enkele dagen opgelopen tot 20. De hele bevolking zal op tbc worden onderzocht.

De Gelderse inspecteur voor de volksgezondheid neemt aan dat de ziekte wordt verspreid door een patiënt met open tbc die niet geïsoleerd is. Dit staat echter nog niet vast. Woensdag komt een doorlichtingswagen naar Millingen waarin de werknemers van de scheepswerf vh Bolnes en hun gezinsleden (omvattend een derde van de bevolking) onderzocht zullen worden. De burgemeester stelt alles in het werk om de andere inwoners ook op die dag te laten onderzoeken. De geestelijkheid zal hiertoe een opwekking van de kansel laten horen. Ruim 180 schoolkinderen hebben deze week al een 'krasje' gehad.

Bodewes is blijkbaar verward met Bolnes, een dorp bij Ridderkerk waar scheepswerf Boe is gevestigd. Het genoemde inwonertal van Millingen ligt 1.000 inwoners hoger, maar verder klopt het bericht in het dagblad dat waarschijnlijk door slechts een enkele Millingenaar is gelezen. In het dorp worden vooral de (dan nog) katholieke dagbladen *de Volkskrant* en *De Gelderlander* bezorgd. In dat laatste blad verschijnt

Scheepswerf Bodewes in de jaren vijftig gezien vanaf de rivier. Op de voorgrond de varende slagerij van Gesthuizen (de Prol). Foto: collectie Erik Janssen

op maandag 23 maart een bericht over de tbc-explosie met - zoals je van een regionale krant mag verwachten - meer informatie:

Raadselachtige tbc-explosie te Millingen

In de dorpen Millingen aan de Rijn, Leuth en Kekerdom maakt men zich de laatste dagen ernstige zorgen over een raadselachtige explosie van tbc-gevallen, welke momenteel reeds ongeveer 20 personen heeft aangetast, van wie vijf met spoed in het sanatorium Dekkerswald zijn opgenomen. De meeste gevallen - al dan niet na griep - openbaarden zich allereerst met raadselachtige vlekken op de benen, vergezeld van hoge koorts. Na enkele dagen scheen de ziekte - zij het zonder het begeleidende vlekkenverschijnsel - zich naar de longen te verplaatsen, waarna, bij verder onderzoek, tuberculose moest worden geconstateerd; in de hierboven vermelde vijf gevallen vrij ernstige, in overige variërend van minder ernstig tot zeer licht. Daar een der eerste gevallen een dochtertje van een veehouder betrof, werd bij de betrokkenen de gehele veestapel op tuberculose onderzocht, echter zonder enig positief resultaat. Het opmerkelijke is dat pas in juli vorig jaar de gehele bevolking is onderzocht, waarbij de opkomst zeer bevredigend was en geen enkel nieuw tbc-geval van enige betekenis tevoorschijn kwam.

De twee grootste industrieën van Millingen, te weten de Scheepswerven vh HH Bodewes en het schoenatelier Swift, hebben reeds maatregelen getroffen. Uitgaande van de gemeente zal - vanwege de Stima¹ - in de Paasweek de gehele bevolking van Millingen weer aan een onderzoek worden onderworpen.

Op maandagavond 23 maart 1959 valt in een radiobulletin de naam Millingen aan de Rijn. In het dorp worden werkzaamheden gestaakt, de oren gespitst en de radio wat harder gezet.

'In Millingen aan de Rijn zijn de laatste weken ongeveer twintig gevallen van tbc aan het licht gekomen. De ziekte komt voor onder alle lagen van de bevolking. Het personeel van de plaatselijke industrieën zal nog deze week worden doorgelicht. Direct daarna zal worden begonnen met een algemeen bevolkingsonderzoek. Vorig jaar juli heeft óók een bevolkingsonderzoek plaatsgehad met een bevredigende opkomst. Er werden toen geen gevallen van actieve tbc in Millingen geconstateerd.'

Red.	Datum:	Tijd:	Onderwerp:
blank	23 3 59	18 19	tbc te millingen.
1.	In het gebied van Millingen-aan-de-Rijn zijn de laatste		
2.	weken verschillende ^{ongeveer twintig} gevallen van t.b.c. aan het licht ge-		
3.	komen. Er zijn al ongeveer twintig besmettingen gecon-		
4.	stateerd. De ziekte komt voor onder alle lagen van de		
5.	bevolking. Van deze week zal het personeel van de plaatse-		
6.	lijke industrieën ^{zal nog deze week} worden doorgelicht. Direct daarna		
7.	zal worden ook begonnen met een algemeen bevolkingsonder-		
8.	zoek. - - - Vorig jaar juli heeft óók een bevolkingsonder-		
9.	zoek plaatsgehad met een bevredigende opkomst. Er zijn		
10.	werden toen geen gevallen van actieve t.b.c. in Millingen		
11.	geconstateerd.		
12.			
13.			
14.			
15.			

Uitgetikte en gecorrigeerde tekst van het ANP over de tbc-uitbraak in Millingen. Voorgelezen op maandagavond 23 maart 1959. Bron: Delpher

Die week verschijnen in bijna alle landelijke en regionale kranten verhalen over de Millingse epidemie. De meeste dagbladen brengen, soms in eigen bewoordingen, het persbericht van het ANP.

De Gelderlander heeft al op dinsdag 24 maart meer nieuws:

Tb-explosie Millingen aan de Rijn

Bevolkingsonderzoek start 4 april

Omtrent de tuberculose-explosie welke zich in Millingen aan de Rijn heeft geopenbaard, vernemen wij nader, dat met zekerheid vaststaat, dat de haard van de besmetting bij een zgn. 'open lijder' moet worden gezocht. Men is er echter nog niet in geslaagd deze infectiebron op te sporen. Waarschijnlijk heeft de eerste besmetting zich omtrent Kerstmis afgespeeld, waarna deze - volgens de gebruikelijke gang van zaken - verder om zich heen heeft gegrepen. Een nadere

indicatie is in dit geval zeer moeilijk, daar zowel mannen als vrouwen - en in alle leeftijdsgroepen - zijn aangetast.

Het aantal besmette personen is inmiddels tot circa 25 opgelopen en men vreest dat in de komende dagen - en vooral bij het onderzoek, dat morgen gaat beginnen voor de werknemers van enkele industrieën en dat op 4 april start voor de overige bevolking - nog meer geïnfecteerden aan het licht zullen treden. De hier en daar uitgesproken mening als zou het busvervoer tot deze besmetting hebben bijgedragen, schijnt ongegrond te zijn, daar zich onder de patiënten verscheidene personen bevinden die vrijwel nooit van de busdienst gebruik maken en die dit in elk geval niet in de laatste maanden hebben gedaan.

Communistisch dagblad De Waarheid van 26 maart maakt melding van meer epidemieën en ziet verband tussen deze tbc-uitbraken en de armoedige omstandigheden waarin Nederlandse arbeiders nog altijd moeten leven. De krant schetst een somber beeld van de gevolgen van het beleid van de regering Drees, een kabinet van PvdA, CHU, KVP en ARP.

De drie explosies van tbc in minder dan drie maanden tijds hebben opnieuw de aandacht gevestigd op het feit dat de tuberculose als volksziekte nog lang niet overwonnen is.

Sedert 1956 is de daling verminderd en wellicht zelfs in een stijging veranderd. De CPN-fractie in de Eerste Kamer heeft de regering inmiddels om kwantitatieve gegevens betreffende de ontwikkeling van de tuberculose gevraagd. De cijfers zijn er nog niet, maar worden in brede kring met belangstelling tegemoet gezien.

De krant citeert deskundigen die signaleren dat de jaarlijkse daling van het aantal tbc-gevallen na 1957 'praktisch tot stilstand is gekomen'. Longarts Maurits Robert Heynsius van den Berg vroeg zich op 13 juni 1958, tijdens de jaarvergadering van de Vereniging voor TBC-bestrijders, al af of de psychische spanning als gevolg van de door het kabinet opgelegde bestedingsbeperking wellicht nadelige invloed op de weerstand tegen de tuberculose had. De Waarheid is ervan overtuigd dat het hand-op-de-knipbeleid van het kabinet Drees oorzaak is van het toenemend aantal

TBC daalt niet meer, doch is wellicht reeds stijgende

CPN-fractie in Senaat vraagt regering preciese cijfers

Kop van artikel in De Waarheid van 26 maart 1959. Bron: Delpher

tbc-gevallen. Volgens de krant is het een bekend verschijnsel dat de kans op genezing van de tbc-patiënt kleiner wordt 'indien hij zijn herstel tegemoet ziet met de vrees daarna geen werk te kunnen vinden'. Deze mening wordt gesterkt door Amerikaanse toestanden:

In de USA waar 50 procent van de bevolking bacillendrager is heeft de New Yorkse medicus prof. Dubois onlangs gewezen op het gevaar van 'verstoring van het wankel evenwicht tussen bacil en gastheer door geestelijke of lichamelijke druk'. Hij sprak in dit verband over een wereld die slaaf en slachtoffer dreigt te worden van haar machines en haar ijlend tempo, in plaats van heer en gunstige te zijn van de produkten en vrijkomende tijd daardoor ontstaan. Dit was een rake definitie van de kapitalistische wereld, waar de uitbuiting van de werkende mens steeds scherper wordt en zijn levenspeil en bestaanszekerheid lager...

Gemiddeld moet een gezin met twee kinderen 40 gulden per week aan gezonde voeding besteden, zo weet De Waarheid: 'Om dat te kunnen bekostigen is minimaal een netto weekloon van 90 gulden nodig. Dat halen de meeste arbeidersgezinnen op geen stukken na. Men mag dus wel stellen dat loonsverhoging een goede bijdrage zou zijn aan de bestrijding van de tuberculose.'

Vier tbc-uitbraken in Nederland

Zoals uit het verhaal in De Waarheid blijkt, is Millingen in 1959 niet de enige gemeenschap waar een tbc-epidemie uitbreekt.

Het *Algemeen Handelsblad* van vrijdag 3 april maakt onder de kop ***Tbc-explosies in ons land dwingen tot voortdurende waakzaamheid*** melding van vier tbc-uitbraken

in Nederland: in Alkmaar (54), Neede (37), Ter Apelkanaal (40) en in Millingen (op dat moment 26 gevallen). ‘En dat terwijl in deze gemeenten toch geregeld bevolkingsonderzoeken zijn gehouden,’ zo meldt de krant.

Dokter C. van Joost, inspecteur in algemene dienst van het Staatstoezicht op de Volksgezondheid, speciaal belast met de tbc-bestrijding, spreekt in het *Algemeen Handelsblad* uitvoerig over de uitbraken.

‘De laatste jaren is sprake van een voortdurende, lichte daling van het aantal tbc-gevallen dat in consultatiebureaus werd geconstateerd. Ook het aantal sterfgevallen blijft dalen. Van 515 in 1957 tot 483 in 1958. Dit ondanks het feit, dat onder de gerepatrieerden uit Indonesië en onder Hongaarse vluchtelingen zeer veel tbc voorkomt.’

De explosies moeten volgens de inspecteur gezien worden als een rode lamp, een waarschuwing, dat we er met de bestrijding van tbc in ons land nog niet zijn. Hij vervolgt: ‘Ongetwijfeld zijn de bevolkingsonderzoeken van zeer grote betekenis, maar ze geven geen volledige garantie. Als op het moment van het onderzoek geen tbc-gevallen zijn geconstateerd, kan toch een paar maanden later besmetting optreden door een besmettingsbron, bijvoorbeeld uit een andere gemeente.’ Bovendien laten bij geen enkel bevolkingsonderzoek alle burgers van een gemeente zich doorlichten, weet de inspecteur uit ervaring.

Van Joost: ‘Het onderzoek is vrijwillig, dat wil zeggen dat niemand kan worden gedwongen deel te nemen. Uit onverschilligheid of om principiële redenen blijft altijd een deel van de bevolking weg. In het algemeen geeft 80 à 85 procent van de bevolking gevolg aan de oproep om aan het bevolkingsonderzoek deel te nemen.’ In de drie andere plaatsen kunnen de besmettingsbronnen redelijk snel worden opgespoord. In Neede betreft het een schoolinfectie, evenals in Alkmaar. In Ter Apel worden alle gevallen wel onder schoolkinderen aangetroffen, maar van verschillende scholen. De infectiebron is

Tuberculose-uitbraken in 1959

Door wie?

IN het sanatorium te Almen vertelde dr. Van Rij: „Ik kan uit de eerste kennismaking met hem al begripen, dat Salo de Vries een getapte figuur op school is geweest. Hij deed erg veel aan sport en heeft, juist omdat hij zoveel vrienden had, helaas de kans gehad vele leerlingen te besmetten. Vanzelfsprekend kan de jongen zelf er niets aan doen. Hij zal gewoon verpleegd worden temidden van zijn mede-leerlingen. De moeilijkheid zal zijn op te sporen door wie hij besmet is. Helaas lopen er nog te veel mensen rond, die zich onvoldoende laten controleren of die onvoldoende zorg besteden aan hun genezing.”

De besmettingsbron van Neede staat op de voorpagina van De Telegraaf van 29 januari 1959. 'Vanzelfsprekend kan de jongen zelf er niets aan doen,' concludeert de journalist. Bron: Delpher

daar uiteindelijk gevonden in een gymnastiekvereniging. De besmettingen stoppen in alle drie de plaatsen kort nadat melding is gemaakt van één ontdekte besmettingsbron. In Neede staat hij zelfs met naam en toenaam plus foto in de krant: een vijftienjarige jongen, breed lachend in een ziekenhuisbed. Van Joost: 'In Millingen is het vinden van de bron nog niet gelukt. Het onderzoek is nog in volle gang. Gemakkelijk is dat onderzoek dikwijls niet. Het is soms een waar detectivewerk. In het algemeen is het acute gevaar voor besmetting geweken als de bron is opgespoord. Niettemin, besmettingen kunnen ook later aan het licht komen, dus nadat de bron uit de circulatie is genomen. Manifeste tekenen van besmetting kunnen vaak later worden geconstateerd. Vandaar dat men na zo'n explosie het onderzoek na circa twee maanden herhaalt.'

De inspecteur van Inspectie van de Volksgezondheid laat in dit interview met het *Algemeen Handelsblad* niet het achterste van zijn tong zien. Dat blijkt uit het *Voorlopig verslag van de tuberculose-explosie in Millingen* dat Van Joost kort daarna zal opstellen. Het ongedateerde rapport bevindt zich in het Nationaal Archief in Den Haag. Uit de tekst is op te maken dat het begin april 1959 is geschreven:

Millingen is een gemeente van ruim 3.800 inwoners. Er is een werf (Bodewes) waar 400 mensen werken. Ongeveer vier weken geleden kreeg de (enige) huisarts in Millingen een jongen van 14 jaar onder behandeling met erythema nodosum, welke diagnose door professor Mali van de RK Universiteit te Nijmegen werd bevestigd. De tuberculine-reactie was positief, de bloedbezinking verhoogd. Op de

interne-kliniek van professor Majoor, waarnaar de jongen verwezen werd, vond men een dubieuze hilusklierzwelling. Deze jongen is voor verdere controle naar het districtsconsultatiebureau te Nijmegen verwezen. Inmiddels kreeg de huisarts in Millingen nog meer patiënten, hoofdzakelijk jonge mensen, met erythema nodosum, die hij allen naar het consultatiebureau heeft verwezen. In totaal dertien. Daaronder zijn er negen in de leeftijdsgroep van 5-15 jaar, van wie vijf verschillende scholen bezoeken. Drie van 21 en 25 jaar. Een vrouw van 45 jaar. Zes van deze dertien patiënten zullen in verband met de longafwijkingen, die naast de erythema nodosum gevonden zijn, in een sanatorium worden opgenomen. De anderen kuren thuis of blijven onder controle van het consultatiebureau. Op 16 maart meldde zich op het districtsconsultatiebureau een jongeman van 26 jaar, afkomstig van Millingen, die aan een uitgebreide open longtuberculose bleek te lijden. Deze man werkt op de werf Bodewes in Millingen. Er bestaat sterke verdenking, dat hij de bron is van de tuberculose-explosie. Dit zal nog nader worden onderzocht. Inmiddels is gebleken dat deze man in Kekerdom, een dorp drie kilometer van Millingen, bij een kind en twee jonge volwassenen, waarmede hij ten huize van zijn verloofde veel in contact is geweest, een primo-tuberculose heeft veroorzaakt. Deze man was bovendien lid van de plaatselijke harmonie, zodat nog meerdere besmettingen zijn te verwachten.

De genomen, respectievelijk nog te nemen maatregelen zijn:

- A. Tuberculineonderzoek van de scholen te Millingen. Onderzoek van oude positieven en omslagen op het het consultatiebureau (is in gang).*
- B. Onderzoek van de arbeiders van de werf Bodewes met hun gezinnen door middel van schermbeeldfotografie.*
- C. Onderzoek van alle leden van de harmonievereniging.*

Nadere mededelingen volgen.

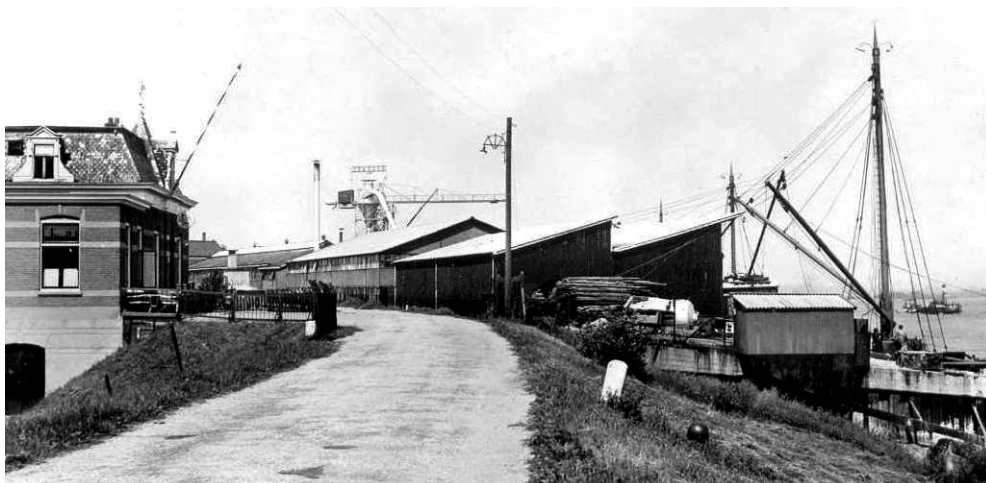
Dr. Van Joost

De 'nadere mededelingen' die Van Joost belooft, zijn in het Nationaal Archief niet te vinden, maar uit zijn eerste verslag blijkt dat hij tijdens het schrijven al op de hoogte is van de in Dekkerswald opgenomen man met open tbc. Het uitblijven van nieuws omtrent de bron geeft ruimte aan speculatie. Een onderwijzer zou de bron zijn. Of een echtpaar dat al maanden ziek is en weigert zich te laten onderzoeken. Ook de naam van een al maanden hoestende werknemer van Bodewes wordt gefluisterd. De

Vooraanzicht hoofdgebouw Dekkerswald in Groesbeek.

onbekend gehouden infectiebron, in feite het eerste slachtoffer, wordt in Millingen langzamerhand gezien als dé dader, de veroorzaker van alle ellende, waarvan nog niemand bevroedt hoe groot die zal worden. De pers krijgt langzamerhand door dat er in Millingen iets ernstigs aan de hand is. Tientallen dorpingen zijn opgenomen in sanatorium Dekkerswald en bijna dagelijks komen meer besmettingen aan het licht. Je gaat eind jaren vijftig weliswaar niet meer zo snel dood aan de longziekte,

Bodewes in de jaren vijftig. Links café Wacht am Rhein. Foto: collectie Erik Janssen

maar je zult maar anderhalf jaar in een sanatorium op bed moeten liggen. En... voor jonge kinderen kan de ziekte nog steeds levensbedreigend zijn.

Op zaterdag 4 april brengt *De Gelderlander* verslag uit van de Millingse raadsvergadering van vrijdagavond. Daarin is vooral uitgebreid gesproken over de tuberculose-uitbraak die niet te stoppen lijkt. Het aantal ontdekte besmettingen is inmiddels opgelopen tot 40.

De tbc-explosie te Millingen aan de Rijn

Resultaten onderzoek tot nu toe vrij gunstig

In zijn vergadering van vrijdagavond besloot de raad der gemeente Millingen aan de Rijn een krediet van 2.000 gulden beschikbaar te stellen ten behoeve van het bevolkingsonderzoek, in verband met de tbc-explosie, welke zich de laatste tijd heeft voorgedaan. Burgemeester Hermesen deelde de raad mede dat in overleg met de rijksinspecteur van de Volksgezondheid in Gelderland besloten is, de gehele bevolking aan een onderzoek te onderwerpen.

Ongelukkigerwijze wordt onze gemeenschap - aldus de burgemeester - ernstig getroffen en het is daarom een gemeenschappelijk belang, dat de gemeente de kosten voor eigen rekening neemt. De burgervader sprak echter de hoop uit, dat degenen die zonder ernstig bezwaar, de gebruikelijke gulden kunnen missen, dit geringe bedrag zullen betalen, al is men er niet toe verplicht. Helaas bestaat niet de mogelijkheid het onderzoek verplichtend te stellen, daar tuberculose niet valt onder die ziekten waarvoor onderzoek en inenting wettelijk geregeld is. Het gemeentebestuur rekent er echter op, dat zoveel mogelijk iedereen geboren vóór 1 mei 1944, zich aan een onderzoek zal onderwerpen.

Op de scheepswerven voorheen HH Bodewes zijn inmiddels circa 1.100 personen doorgelicht; er moeten in totaal nu nog 1.881 personen worden onderzocht. De tijd is te kort, om iedereen persoonlijk een oproep te sturen en het onderzoek zal nu straatsgewijze geschieden. In het begin van volgende week zal huis aan huis een circulaire worden bezorgd, welke ook via de pers nog bekend zal worden gemaakt.

Vrijdagmorgen 10 april, om half tien, zal het onderzoek beginnen en de gehele dag voortduren, ook in de avonduren. Eventueel zal er de volgende dag, dus zaterdag, nog de gelegenheid worden gegeven, om doorgelicht te worden. Zij die reeds zijn onderzocht, kunnen zonder enig bezwaar zich nogmaals laten doorlichten, om zodoende nog meer zekerheid te hebben. Inmiddels is het resultaat van het onderzoek op de scheepswerven bekend geworden. Ongeveer 1% van het aantal onderzochte personen kan gekwalificeerd worden als twijfelgevallen, hetgeen ongetwijfeld nog meevalt. Deze personen zullen nogmaals worden onderzocht. Het aantal patiënten is inmiddels opgelopen tot veertig, merendeels jeugdige personen, waarvan de besmetting door controle op de scholen is komen vast te staan.

Kekerdommers ook doorgelicht

Het Stima-onderzoek wordt uitgebreid naar Kekerdom, zo blijkt uit een artikel in *De Gelderlander* van dinsdag 7 april 1959:

Ook in Kekerdom

Stima-onderzoek i.v.m. t.b.c. te Millingen

In verband met de recente tuberculose-explosie in Millingen aan de Rijn - waar, zoals bekend, intussen reeds een groot deel der bevolking is onderzocht en het overige over enkele dagen aan de beurt komt - hebben B. en W. van Ubbergen na overleg met de inspectie voor de Volksgezondheid en het consultatiebureau te Nijmegen, het raadzaam geoordeeld, uit voorzorg ook de bevolking van Kekerdom in genoemd onderzoek te betrekken, dit temeer, daar Kekerdom niet alleen aan de gemeente Millingen grenst, maar ook daarmee levendige betrekkingen pleegt te onderhouden. Een enkel geval van tbc-besmetting is trouwens reeds in Kekerdom geconstateerd.

Het bevolkingsonderzoek te Kekerdom, dat de gehele bevolking zal omvatten en door de STIMA zal worden uitgevoerd, zal ditmaal geheel kosteloos zijn - een reden temeer, dat dan ook iedereen zich daaraan zal onderwerpen. Dit onderzoek zal plaatshebben uitsluitend op maandag 13 april a.s., van half tien tot 12 uur 's ochtends, in het Dorpshuis.

De Sint-Martinusschool begin jaren zestig. De jongensschool is in 1957 in gebruik genomen en precies een halve eeuw later gesloopt voor nieuwbouw. Foto: collectie Erik Janssen

Degenen uit Kekerdom die op genoemd tijdstip niet kunnen verschijnen, dienen zaterdags tevoren, dus 11 april a.s., naar Millingen te gaan, waar men tussen 14 en 16 uur in de nieuwe St.- Martinusschool terecht kan. Wie ondanks deze dringende oproep thuisblijft, moet bedenken dat hij/zij daarmee een grote verantwoordelijkheid tegenover de gehele gemeenschap op zich laadt. Iedereen wordt dan ook verwacht.

Drie dagen later, op vrijdag 10 april, maakt *De Gelderlander* de inwoners van Kekerdom deelgenoot van gewijzigde plannen in een eenkolommer met een vreemde kop:

***Una-gebouw Kekerdom
Stima-onderzoek in***

Om technische redenen zal het STIMA-onderzoek te Kekerdom - op maandag 13 april a.s, van 9.30 tot 12 uur 's ochtends - niet in het Dorpshuis, maar in het UNA-gebouw plaats hebben. Voor degenen die dan onmogelijk kunnen komen, zal dit onderzoek ook reeds aanstaande zaterdag 11 april, van 14 tot 16 uur mogelijk zijn, eveneens in het UNA-gebouw, alhier - dus NIET, zoals aanvankelijk was gemeld, in MILLINGEN a.d. R.

Met aandrang wordt de bevolking echter verzocht, van de zaterdagmiddag geboden gelegenheid alleen gebruik te maken, indien men des maandagsochtends absoluut verhinderd is. Zouden er namelijk te veel personen op zaterdagmiddag komen, dan zou dit de dienst van de STIMA in de war sturen. Kan men dus zonder veel bezwaar op maandagochtend, dan dient men ook op maandag en niet op zaterdag te komen.

Na de doorlichtingsdagen meldt de regionale krant dat de opkomst in Kekerdom uitstekend was, maar in Millingen veel mensen geen gebruik gemaakt hebben van de gratis controle.

Het Stima-onderzoek in Millingen en Kekerdom Opkomst niet geheel bevredigend

De opkomst voor het STIMA-onderzoek, dat i.v.m. de tuberculose-explosie te Millingen aan de Rijn dezer dagen zowel in deze gemeente als in het naburige, in de gemeente Ubbergen gelegen dorpje Kekerdom is gehouden, mag, wat Kekerdom betreft, goed worden genoemd. Van de 455 in aanmerking komende personen hebben zich 423 laten doorlichten, terwijl van de 32 ontbrekende verscheidene personen door ziekte of andere geldige redenen verhinderd waren. Reeds is daarbij aan het licht gekomen, dat zeker drie inwoners - d.w.z. als 'nieuwe gevallen' - door de t.b.c. zijn aangetast. Van de meer dan 1800 personen die te Millingen voor het onderzoek in aanmerking kwamen - bij welk getal degenen die pas bij de voorlichting op de scheepswerven waren onderzocht, buiten beschouwing gelaten - hebben nog geen 1700 aan de oproep beantwoord. Hoewel uiteraard ook hier een aantal zieken e.d. moest afvallen, blijkt toch ook, dat nog verscheidenen tientallen zonder geldige reden verstek hebben laten gaan, hetgeen juist i.v.m. de recente gebeurtenissen bijzonder te betreuren moet worden genoemd. De resultaten van het onderzoek zullen pas over enige tijd bekend worden.

Longarts Jaap Groenhuis

Longarts Dirk Johan Jacob Groenhuis (Vught 1919 - Nijmegen 1994) werkt van 1957 tot aan zijn pensionering in 1984 op het consultatiebureau voor tbc-bestrijding in Nijmegen. In juni 1959 volgt hij Frans Wijnands op als districtsleider. De op 26 mei van dat jaar overleden Wijnands (pas 58 jaar oud) was blijkbaar al langer ziek, want op 16 april staat Groenhuis en niet Wijnands de pers te woord. Hij noemt de resultaten van het onderzoek op tuberculose in een interview dat in De Gelderlander van vrijdag 17 april verschijnt 'niet zo verontrustend'.

D.J.J. Groenhuis. Foto: eigendom Roelf Groenhuis

'Niet zo verontrustend'

Longarts districtsconsultatiebureau over onderzoek te Millingen aan de Rijn

De resultaten van het onderzoek op tuberculose en op de scheepswerf te Millingen aan de Rijn en het onderzoek door de Stima zijn niet zo verontrustend. Aldus de longarts DJJ Groenhuis van het districtsconsultatiebureau voor de tuberculosebestrijding te Nijmegen, die momenteel de bij het onderzoek gemaakte foto's op afwijkingen controleert. Het hier en daar in Millingen genoemde cijfer van minstens honderd personen, die voor een nader onderzoek naar Nijmegen zouden zijn ontboden, verwees dokter Groenhuis naar het rijk der fabelen. Er zijn nog helemaal niet veel mensen opgeroepen; het onderzoek van de foto's is trouwens nog gaande en het is niet te verwachten, dat dit aantal onrustbarend groot zal worden.

Wel is het percentage hoger dan normaal, maar dat is onder de huidige omstandigheden begrijpelijk, omdat men, met het oog op hetgeen er gebeurd is, de foto's nog zorgvuldiger dan anders onder de loep neemt en ook het minste twijfelgeval nader gaat onderzoeken.

Op onze vraag, hoe de toestand zich momenteel laat aanzien, beaamde dokter Groenhuis, dat het aantal bekend geworden tuberculosegevallen nog steeds - zij het langzaam - aanloopt; het betreft hier allemaal personen die zes à acht weken geleden besmet blijken te zijn. Intussen is men erin geslaagd, één infectiebron op te sporen; misschien - aldus de longspecialist - komt er nog één bij. Op onze vraag of er wellicht aanleiding zou kunnen bestaan tot het nemen van bijzondere maatregelen, zoals bijvoorbeeld het ontraden van bijeenkomsten in besloten ruimten, gaf dokter Groenhuis tot bescheid, dat de wenselijkheid daarvan nog niet is gebleken.

Groenhuis is duidelijk bezig paniek te voorkomen. Artsen en inspecteurs weten dan al dat de bron is opgenomen en geïsoleerd in Dekkerswald, maar het aantal zieken kan nog maanden toenemen. De periode tussen besmetting en de eerste ziektesymptomen - de incubatietijd - varieert bij tuberculose van acht weken tot levenslang. Er is maar één denkbare reden waarom in Millingen zo geheimzinnig gedaan wordt over de infectiebron: er is stevig geblunderd. Dat zal een jaar later blijken uit een verslag van de Millingse tbc-uitbraak dat Groenhuis in mei 1960 naar *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* stuurt. Het wordt begin 1961 geplaatst in *NTvG* 105-64:

De tuberculose-epidemie in Millingen

Van maart tot juni 1959 woedde er een epidemie te Millingen. Er werden 162 tuberculine-omslagreacties gevonden. Het aantal patiënten met röntgenologische afwijkingen bedroeg 103; 90 van hen werden in een sanatorium opgenomen, de overige kuren thuis. 15 personen hadden twijfelachtige longafwijkingen; zij kuren of kuurden thuis. Bij de overigen (44) was het longbeeld normaal; deze patiënten worden ambulant met INH behandeld. Het bleek dat 85 procent van de gevallen voorkwamen in de leeftijdsgroep van 5 tot 20 jaar. Beide geslachten werden vrijwel in gelijke mate getroffen. Opmerkelijk was het grote aantal gevallen (bij ongeveer 28 procent van alle patiënten) van erythema nodosum.

De infectiebron bleek een 23-jarige man te zijn met een caverne in de linker bovenkwab. Het sputum was bij microscopisch onderzoek positief (+3). De meeste patiënten zijn waarschijnlijk besmet tijdens de kerkgang. De tuberkelbacteriën die gevonden werden bij de bacterieëndrager en bij de patiënten met een

primaire tuberculose, behoorden tot het humane type en toonden een normaal resistentiepatroon. Bij bestudering van de röntgenfoto, gemaakt tijdens het bevolkingsonderzoek in juli 1958, bleek dat de bacteriëndrager een afwijking had basaal in het linker bovenveld. Deze afwijking werd beschouwd als zijnde van weinig betekenis. Men zij voorzichtig bij de beoordeling van dit soort foto's!

De twee laatste zinnen onderstrepen dat er een ernstige fout is gemaakt. De werknemer van Bodewes is in mei 1958 op het consultatiebureau onderzocht, maar de ernst van zijn aandoening is op de röntgenfoto niet gesignaleerd. Dat gebeurde pas in maart 1959 nadat Scheffers de man had doorgestuurd naar het consultatiebureau waar open tbc werd vastgesteld en zijn foto van 1958 opnieuw werd bekeken.

Door onzorgvuldigheid in 1958 zijn in Millingen negen maanden lang mensen besmet met tuberculose door één persoon. Weliswaar krijgt de Millingenaar met caverneuze tuberculose in verschillende publicaties verschillende leeftijden toegedicht, maar het is duidelijk dat het steeds over dezelfde man gaat: een in 1933 geboren metaalbewerker van Bodewes, die speelt bij fanfare Ons Genoegen en verkering heeft in Kekerdom. Elf jaar later, op 19 mei 1971, promoveert dokter Jaap Groenhuis aan de Rijksuniversiteit van Groningen. In zijn proefschrift *De besmettelijkheid van de ftisis* beschrijft hij uitgebreid de epidemie in Millingen.

Uitbraken leiden tot Kamervragen

De vier uitbraken krijgen zoveel aandacht in de pers dat ook politiek Den Haag wordt wakker geschud. Politieke partijen roepen de minister op om snel maatregelen te nemen. Het Staatstoezicht op de Volksgezondheid heeft naar aanleiding van eerdere

Consultatiebureau voor Longtuberculose aan de Kronenburgersingel in Nijmegen. Op de achtergrond de Stevenstoren. Bron: RAN

BESPREKING VAN DE EPIDEMIEËN DIE IN NIMEGEN VOORKWAMEN

Eerste epidemie

Begin maart 1959 werden door een huisarts 10 patiënten met erythema nodosum voor onderzoek naar het consultatiebureau verwezen. Allen bleken te lijden aan een primaire longtuberculose. Het betrof zowel volwassenen als kinderen van verschillende leeftijden. Zij woonden in Millingen aan de Rijn en in het aangrenzende gehucht Kekerdom. Het totale aantal inwoners bedroeg ± 4500.

Half maart 1959 werd bij een arbeider van 25 jaar bij contactonderzoek een caverneuze longtuberculose met microscopisch sterk positief sputum (Z.N. +3) gevonden. Deze patiënt was van vroeger niet bekend. Hij zou plm. zes weken gehoest hebben. Tekenen van CARA waren niet aanwezig. Met spoed werden de werknemers van de werf waar hij werkte met hun gezinsleden gefotografeerd. Bij deze gezinsleden werden drie gevallen van primaire longtuberculose gevonden. Het was vreemd dat bij de werknemers zelf geen duidelijke gevallen van actieve longtuberculose voorkwamen. Het bleek echter dat slechts 26 van de 360 jonger dan 20 jaar waren.

De stroom van gevallen van primotuberculose bleef intussen aanhouden. Veelal betrof het patiënten die door de huisarts verwezen waren. Bij slechts een derde was contact met bovengenoemde patiënt aan te tonen, zodat gedacht werd aan het bestaan van nog een bron of van nog meerdere bronnen.

De schoolarts piquetteerde vervolgens de leerlingen van de scholen. Bij dit onderzoek werd bij 10 kinderen een omslag van de tuberculine-reactie gevonden. Bij allen bleken primaire longafwijkingen te bestaan. Deze patiënten vertoonden een volkomen willekeurige verdeling over de verschillende scholen en over de verschillende klassen. Natuurlijk werd er ook aandacht besteed aan het onderwijzend personeel. Hieronder bevond zich geen bron en er werden ook geen gevallen van primotuberculose gevonden.

Begin april 1959, dus ongeveer een maand na het begin van de epidemie, vond bevolkingsonderzoek plaats. De opkomst was zeer goed. Er werd één geval van caverneuze longtuberculose gevonden, nl. een vrouw van 44 jaar. Deze patiënte had plm. drie jaar geleden het consultatiebureau bezocht. Er bestond toen reeds een caverne met microscopisch positief sputum. Zij wilde zich echter niet laten behandelen en onttrok zich aan de controle. Het was bekend dat haar echtgenoot eveneens leed aan een caverneuze longtuberculose. Ook deze liet zich niet behandelen. We meenden echter dat deze patiënten niet als bron van de epidemie beschouwd konden worden, aange-

zien het deze personen reeds lang bekend was dat zij ziek waren. Bij het bevolkingsonderzoek werden vier gevallen van primaire longtuberculose ontdekt.

Eind april 1959 werden alle personen beneden 15 jaar, voorzover dit niet reeds door de schoolarts was gedaan, gepirquetteerd. Hierdoor kwam men vier gevallen van primaire longtuberculose en vijf gevallen van tuberculine reactie-omslag op het spoor. Bij een herhaald schoolonderzoek in april 1959 werden 35 gevallen van tuberculine reactie-omslag geregistreerd.

Half mei 1959 kwam er vrij plotseling een einde aan de epidemie. Daarna werden nog slechts enkele sporadische infecties gevonden.

De verspreiding van de geïnfecteerden over het dorp was volkomen willekeurig. Er waren geen duidelijke opéénhopen aan te wijzen. Bij navraag bij de schoolarts bleek dat de geïnfecteerde kinderen gelijkmatig verspreid waren over alle scholen en over alle klassen. Er kwam veelvuldig erythema nodosum voor. In totaal werd dit ziektebeeld bij 46 personen gezien en wel 30 bij het vrouwelijke en 16 bij het mannelijke geslacht. Tijdens de epidemie konden bij de bevolking geen factoren die de weerstand tegen tuberculose verzwakken, bijv. bepaalde infectieziekten, worden aangetoond.

Als bron werd de 25-jarige arbeider beschouwd die eerder genoemd is, en wel om de volgende redenen:

1. er werd geen andere bron gevonden, ondanks intensief zoeken hiernaar;
2. de epidemie eindigde omstreeks twee maanden na het isoleren van de bron.

Hoe hebben de besmettingen plaatsgevonden?

In de meeste gevallen was geen duidelijk contact met de bron aan te tonen. Het zou mogelijk zijn, alhoewel dit niet met zekerheid te bewijzen is, dat veel patiënten tijdens de kerkdiensten geïnfecteerd werden. Een andere mogelijkheid is niet te vinden.

De tuberculeusreactie die aangetoond werden bij de bron en bij de gevallen van primaire longtuberculose, behoorden tot het humane type en vertoonden een normaal resistentiepatroon.

De grote besmettelijkheid van de bron wordt geïllustreerd door het volgende. Hij bezocht op een avond een bestuursvergadering die gehouden werd ten huize van een ander bestuurslid. Er speelden drie kleine kinderen in het vertrek waar de bijeenkomst plaatsvond. Bij alle drie ontwikkelde zich een primaire longtuberculose. Het contact had op zijn hoogst enige uren geduurd.

Bij nadere bestudering van de foto die in 1958 bij het bevolkingsonderzoek van de bron gemaakt werd, bleek dat er afwijkingen bestonden, die als inactief werden beschouwd. Verdere controle werd niet nodig geacht. Later bleek wel duidelijk dat hier een vergissing begaan was!

In totaal werden 164 personen geïnfecteerd, van wie:

a. Gevallen van primaire tuberculose: 105

Verdeling naar leeftijd	Gevonden via:
0-5	bedijfarts
6-14	bevolkingsonderzoek
15-19	consultatiebureau
20-29	Centraal Bureau voor Keuringen op Medisch
30-49	Hygiënisch Gebied
>49	huisarts
	militaire dienst
	schoolarts
	andere artsen (specialisten)

Verdeling naar geslacht: 55 van het mannelijke en 50 van het vrouwelijke geslacht

b. Gevallen van tuberculine reactie-omslag: 59

Verdeling naar leeftijd	Gevonden via:
0-5	consultatiebureau
6-14	huisarts
15-19	militaire dienst
20-29	schoolarts
30-49	andere artsen (specialisten)
>49	

Verdeling naar geslacht: 30 van het mannelijke en 29 van het vrouwelijke geslacht

Samenvatting

Beschreven werd een epidemie die veroorzaakt werd door een 25-jarige arbeider met een caverneuze longtuberculose met sterk positief sputum, die gedurende 6 weken hoestte. Geregistreerd werden 164 geïnfecteerden, van wie 105 gevallen van primaire longtuberculose en 59 gevallen van tuberculine reactie-omslag.

De verdeling over de geslachten was vrijwel gelijk.

De meeste geïnfecteerden waren jonger dan 15 jaar (bijna 80 pct).

Bij de bestrijding van de epidemie speelden de huisarts en de schoolarts een belangrijke rol.

Zeer waarschijnlijk was deze explosie te voorkomen geweest, wanneer de foto, gemaakt tijdens het bevolkingsonderzoek in 1958, op zijn juiste waarde was geschat.

uitbraken in 1957 en 1958 aan de minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid een plan voorgelegd om leerlingen in het voortgezet onderwijs voortaan periodiek door te lichten. Dat zal het Rijk ongeveer 600.000 gulden kosten, dit is 10 procent van het totale bedrag, dat het Rijk bijdraagt in de bestrijding van tbc: 6 miljoen gulden. Na de uitbraken in Millingen, Neede, Ter Apelkanaal en Alkmaar roepen politieke partijen de minister op dit plan versneld uit te voeren. Op lagere scholen wordt dit

niet nodig geacht, omdat in de meeste gemeenten een onderzoek op tbc al deel uitmaakt van het geneeskundig schooltoezicht.

J. Meijer, directeur van de Koninklijke Centrale vereniging tot Bestrijding der Tuberculose, zegt op 10 april in het *Nieuwsblad van het Noorden*:

‘Ik verwacht dat al zeer binnenkort alle scholen voor voortgezet onderwijs benaderd zullen worden door de schoolartsendiensten en de tb-consultatiebureaus. Ik hoop dat behalve de scholen ook de ouders van de leerlingen zullen meewerken.’ Ondanks die plaatselijke explosies daalt het aantal besmettingen onder dertien- tot twintigjarigen nog steeds, zo verklaart Meijer. Hij zegt zich veel meer zorgen te maken om volwassenen die nog jeugdinfecties meedragen. Dat doen volgens hem in 1959 de meeste volwassenen in Nederland. Meijer: ‘Als ideaal zie ik een bevolking die volkomen vrij is van tuberkelbacillen. Om het benaderen van dat ideaal te bevorderen is het nodig besmetting te voorkomen door geregelde controle, zowel van volwassenen als van scholieren. Daarom is het belangrijk dat ook bij het voortgezet onderwijs de jaarlijkse controle wordt ingevoerd. Mede daardoor zal voorkomen worden dat de volwassenen van morgen dragers van jeugdinfecties zijn, zoals de meeste volwassenen van nu. In het algemeen kan gezegd worden dat jaarlijkse controle de kans dat eenmaal aangetast ook anderen besmetten uitermate klein maakt.’

In augustus blijkt uit publicaties in verschillende landelijke kranten dat leerlingen van middelbare scholen voortaan jaarlijks gecontroleerd zullen worden op tbc. Het departement van Sociale Zaken en Volksgezondheid stelt hiervoor de gevraagde 600.000 gulden beschikbaar. Het plan, dat al eerder was opgesteld, wordt in het komende schooljaar 1959-1960 uitgevoerd. Deze versnelde aanpak is het gevolg van de uitbraken in Millingen, Ter Apelkanaal, Alkmaar en Neede.

Jaarlijkse controle op tbc
Leerlingen middelbare
scholen krijgen prik

Met ingang van het nieuwe schooljaar zullen de ongeveer 600.000 leerlingen van alle middelbare scholen, mulo's en nijverheidsscholen in ons land door middel van een prik jaarlijks worden gecontroleerd op tbc, zo meldt „De Volkskrant“. Op de komende begroting van Sociale Zaken en Volksgezondheid zal hiervoor een bedrag van 600.000 gulden worden uitgetrokken.

Zoals bekend is enige maanden geleden reeds een dergelijk plan ontworpen. De uitvoering hiervan werd versneld door tbc-infecties, welke zich in de eerste maanden van dit jaar onder meer op middelbare scholen te Millingen, Neede en Alkmaar hebben voorgedaan. De leerlingen van deze scholen werden niet geregeld op tbc onderzocht.

Nieuwsbericht in de Leeuwarder Courant van 28 augustus 1959. Bron: Delpher

Samenvatting en conclusies

De tbc-ramp waarbij in 1959 164 Millingenaren besmet werden en ruim 90 moesten kuren in een sanatorium, had voorkomen kunnen worden, als een longarts van het consultatiebureau in mei 1958 de foto van een 26-jarige man op juiste waarde had geschat.

Artsen en inspecteurs zijn vooral in de weer geweest met het verhullen van deze blunder.

Uitzondering op die regel was longarts D.J.J. Groenhuis. Hij deed de gang van zaken begin 1961 al uit de doeken in *Tijdschrift voor de Geneeskunde*. Dit is extra opmerkelijk omdat Groenhuis vanaf 1957 longarts bij het consultatiebureau was en in 1959 benoemd werd tot districtsleider. Die functie bekleedde hij tot zijn pensionering in 1984. Hij was dus (mede)verantwoordelijk voor de fout, maar besloot toch volledige openheid van zaken te geven. Zijn proefschrift *De besmettelijkheid van de ftisis* bracht in 1971 nog meer details aan het licht over de Millingse epidemie.

Voor zover bekend is - op het A-viertje van inspecteur Van Joost na niets over de uitbraak in Millingen geregistreerd/aanwezig in het Nationaal Archief.

Ignatius Scheffers reageerde adequaat en signaleerde als Millingse huisarts 66 gevallen van primaire tuberculose. Scheffers stuurde in maart 1959 ook de besmettingsbron door naar het consultatiebureau.

De uitbraak in Millingen is geboekstaafd als een van de grootste tbc-epidemieën van de jaren vijftig. In de jaren zestig namen werking en gebruik van antibiotica enorm toe. Kuren is overbodig en genezing gegarandeerd.

De uitbraken in Millingen, Neede, Alkmaar en Terapelkanaal zorgden voor veel ophef in de landelijke pers. Naar aanleiding daarvan drongen Kamerleden erop aan snel meer tbc-controles op scholen in te voeren.

Inmiddels steekt tbc in ons land regelmatig de kop weer op, onder andere door veelvuldig rondreizende landgenoten. De slapende draak sluimert licht maar is in verschillende landen van de wereld klaarwakker.

Het verscheurde dorp

Millingen wordt in 1959 een verscheurd dorp. Bijna honderd bewoners liggen een tot zelfs twee jaar in een sanatorium. Moeders worden weggerukt uit hun gezinnen. Machteloos aan bed gekluisterd moeten ze hun kinderen, man en huishouden aan anderen overlaten. Het dagboek dat Ali Hanssen-Kee van 10 mei tot 15 november 1959 bijhield, biedt inzicht in het dagelijks leven in Dekkerswald.

Ali Hanssen is 41 jaar als ze in Dekkerswald wordt opgenomen. Ze is dertien jaar getrouwd met Leo Hanssen, inkoper bij Bodewes, oud-verzetstrijder, en gemeenteraadslid. Het paar heeft acht kinderen tussen 1 en 12 jaar oud. Bij andere gezinnen waarvan de moeder moet kuren, zijn de kinderen vaak ondergebracht bij familie. Het gezin Hanssen-Kee heeft sinds een paar jaar een huishoudster in dienst: Grada

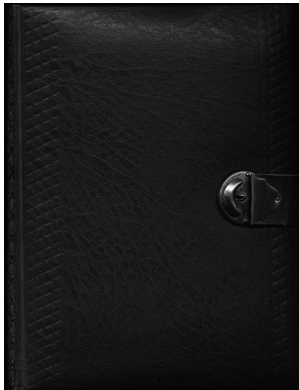

Het gezin Hanssen-Kee in 1961. Achterste rij vanaf links: Ali met Corrie op haar arm, Els, Ger, Grada Awater en Leo. Voorste rij vanaf links: Ans, Maria, Leon, Jan en Bernard. Foto: collectie Leon Hanssen

Awater uit Kekerdom. Die komt voor dag en dauw naar Millingen om voor de kinderen te zorgen. Door haar kan Leo Hanssen fulltime blijven werken.

Het dagboek is een tijdsbeeld. Het legt de rigide regels van een katholieke instelling in de jaren vijftig bloot. Mannen en vrouwen wordt geen enkele intimiteit gegund, ook al zijn ze getrouwd. Kurende ouders lijden onder het feit dat ze hun kinderen maar een paar keer per jaar kunnen zien; wegens het gevaar van besmetting. Artsen reageren hooghartig op vragen die patiënten stellen over hun eigen lijf, hun eigen gezondheid. Sommige nonnen behandelen volwassen vrouwen als kinderen.

Maar bovenal getuigt het dagboek van liefde, van vriendschap en veerkracht. Hoe er in alle wanhoop en verdriet ook feest wordt gevierd op de ziekenzalen. Hoe patiënten én personeel elkaar steunen, troosten en hoop geven.

Het Dagboek

***Zondag 10 mei** Ik heb vandaag dit dagboek van Leo gekregen voor moederdag. Hij bracht het voor me mee toen hij vanmiddag op bezoek kwam. Ik lig sinds 25 maart in 't sanatorium te Dekkerswald, Dames 2, kamer 59A. Precies op zijn verjaardag ben ik 's middags ongeveer 16.00 uur hier aangekomen. Met mevrouw Baumann, ook uit Millingen. Ik zal maar niet meer mijn herinnering terugroepen hoe ik me toen voelde. Daarbij kwam nog dat ik flink ziek was. In Millingen heerst op 't ogenblik een geheimzinnig soort tbc. Ik kreeg als eerste teken*

(zoals trouwens de meeste gevallen) rode vlekken op mijn been. Ik plak de dagorde van Dekkerswald op de volgende bladzijde en de bezoeken.

Uit de dagorde van RK sanatorium Dekkerswald blijkt dat een ijzeren discipline geldt. Vooral voor patiënten die zo ziek zijn dat ze hun bed zelfs niet voor toiletbezoek mogen verlaten. Het maakt veel verschil in welke fase van genezing de patiënt zit. *Bed 1* betekent: aan bed gekluisterd, met *Bed 3* mag je wassen en plassen wanneer je wilt en met *Stoel* mag je zelfs buiten wandelen. Wel moeten mannen en vrouwen op verschillende uren het bos in om te voorkomen dat het tot amoureuze ontmoetingen komt. 's Morgens om vijf over zes luidt de klok op het hoofdgebouw om een nieuwe kuurdag aan te kondigen. Je ligt 24 uur per etmaal in bed, maar uitslapen is er niet bij. Geen dag.

Hoofdgebouw Dekkerswald.
Bij de pijl kamer 59A

DAGORDE

VAN HET R.K. SANATORIUM „DEKKERSWALD” GROESBEEK

- 6.05 uur Klok op het sanatorium luidt.
Temperatuur opnemen.
Toilet maken.
- 7 uur Alle patiënten behoren in bed te zijn. Er wordt niet gesproken en er worden geen radio's aangezet tot na de H. Mis. Intussen gelegenheid de H. Mis per koptelefoon te volgen.
Ontbijt.
- 9 uur Klok op het sanatorium luidt. Tot het middagmaal kuren; van 9 tot 10 uur mag ook niet gehandwerkt worden.
- 10 uur Klok op het sanatorium luidt.
De stoelpatiënten staan op en dienen om 10.20 uur op de stoel te zijn.
- 11.40 uur Klok op het sanatorium luidt.
Stoelpatiënten staan op en gaan naar afdeling of eetzaal.
- 11.45 uur Diner.
- 12.30 uur Klok op het sanatorium luidt. Alle patiënten dienen dan in bed te zijn, en zich voor te bereiden op de grote rust.
- 12.40 uur Klok op sanatorium luidt. Grote rust. Volkomen stilte. Niet handwerken. Niet lezen. Trachten te slapen.
- 2 uur Klok op het sanatorium luidt. Einde van de grote rust.
Thee drinken.
- 2.30 uur Klok op het sanatorium luidt.
De stoelpatiënten gaan naar de stoel.
De damesparrenzen, die wondelen hebben, doen dit tussen 2.30 en 3 uur (op tijd terug zijn) en gaan dan direct naar de stoel.
De herenpatiënten, die wandelen hebben, doen dit tussen 3.30 en 4 uur (op tijd terug zijn) en gaan dan direct naar de stoel.
- 5.25 uur Klok op het sanatorium luidt.
De stoelpatiënten staan op en gaan naar de eetzaal of afdeling.
- 5.30 uur Souper.
- 7 uur Alle patiënten vanaf bed 2 behoren in bed te zijn en kuren tot 8.30, behalve zij die het vrije uur hebben. Deze dienen om 8 uur in bed te zijn en kuren tot 8.30.
- 8 uur Klok op het sanatorium luidt.
Temperatuur opnemen.
Toilet maken.
- 8.30 uur Alle patiënten dienen in bed te zijn.
- 8.45 uur Klok op het sanatorium luidt. Lichten uit. Stilte.
- 8.55 uur Met de op de huisradio aangesloten koptelefoons mag geluisterd worden tot 10 uur. Eigen radiotoestellen dienen ook om 10 uur afgezet te zijn.
- 9—10 uur Patiënten met bed 1 mogen om geen enkele reden het bed verlaten.
Patiënten met bed 1½ mogen eenmaal per dag naar de W.C.
Patiënten met bed 1½ mogen eens per dag naar de W.C. en zichzelf op bed helemaal wassen.
Patiënten met bed 2 mogen naar de wasgelegenheid en eenmaal per dag gebruik maken van de W.C. Zij mogen zelf baden.
Patiënten met bed 3 mogen naar de wasgelegenheid en naar de W.C. als dit nodig is, doch bij voorkeur niet tijdens de kuuertijd.
- Roken is zowel in gebouwen als op de terreinen ten strengste verboden.

De Geneesheer-Directeur
Dr. A. M. W. HEKKING

Zondag 10 mei (vervolg) De eerste dagen waren gewijd aan het onderzoek waarvan 't laatste door vier dokters met verschillende foto's tot resultaat had dat ik bed 1½ kreeg. Wat dat inhoudt staat op 't reglement. Ook het sputum werd onderzocht, daarvoor kregen we drie dagen op de nuchtere maag een slangetje tot in de maag. Eind april ben ik weer onderzocht door dokter Littooy, waarbij ik te horen kreeg dat ik bij de tussengroep hoor en zeker moet rekenen op een jaar. In het begin heb ik ook een groot hartonderzoek gehad in het longcentrum. Een week lang heb ik toen zoutloos gegeten. Waarop ik geweldig had moeten afvallen. Dit was niet zo en toen mocht ik weer gewoon eten. Iedere dag werd ik toen gewogen door zuster Wilfrieda. Bij het laatste onderzoek woog ik minder dan thuis. Ik eet haast geen aardappelen en geen pudding en maar drie sneetjes bruin brood per dag.

Over het op aparte tijden in het bos wandelen van mannen en vrouwen is een pikant verhaal bekend. Volgens oudgedienden van Dekkerswald sorteert de deze maatregel weinig effect. Vozende patiënten en bezoekers wisten de surveillerende nonnen regelmatig te ontlopen. Bovendien tippelden in het bos regelmatig prostituees. Deze dames van lichte zeden boden hun diensten aan aan patiënten die na jaren van gedwongen onthouding grif betaalden voor een vluggertje. De directie besloot daarop een flink hekwerk te plaatsen tussen bos en hoofdgebouw. Volgens de nonnen was dit bedoeld om de wilde zwijnen buiten te houden, maar de omheining was dus om 'wilde mannen' binnen te houden.

Maandag 11 mei Vandaag op maandag is het geen bezoekdag en nu hebben we toch vanmorgen bezoek gehad van juffrouw Holtkamp en vanmiddag van mijnheer pastoor. Juffrouw Holtkamp is de sociaal werkster. Ze had niets dan goede berichten van thuis.

**Regeling van het bezoek aan de patienten
van het r.-k. Sanatorium Dekkerswald, Groesbeek**

Het zal ieder duidelijk zijn, dat patienten die in een sanatorium verpleegd worden, afleiding nodig hebben. Een deel van deze afleiding krijgen zij door het bezoek van familieleden en bekenden.

Men moet echter wel bedenken, dat de patienten in het sanatorium zijn opgenomen om zo snel en zo goed mogelijk beter te worden.

Hiervoor is, naast alle andere maatregelen die genomen worden, een goede rustkuur op de eerste plaats noodzakelijk. Veel afleiding, die bovendien soms lichamelijke en geestelijke inspanning vergt, gaat nu eenmaal niet samen met een goede rustkuur. Er is dus naar gestreefd bij het vaststellen van de bezoeken in het sanatorium, een juiste middenweg te vinden.

Daarom worden familieleden en bekenden van de patienten dringend verzocht, zich stipt aan onderstaande voorschriften te houden.

Bezoekdagen De patienten mogen bezoek ontvangen op zondag, dinsdag, woensdag en donderdag, 's morgens en 's middags en op zaterdag alleen in de namiddag.

Op niet-bezoekdagen dus op maandag, vrijdag en zaterdagmorgen worden geen bezoekers toegelaten, uitgezonderd:

- a) artsen, geestelijken, religieuzen, wijkverpleegsters, huisbezoeksters en sociale werksters.
- b) bruidsparen.
- c) bezoekers voor een patient, die op de betreffende dag jarig is.

Iedere bezoeker dient zich op de afdeling eerst te melden bij de zuster.

Het is niet toegestaan dat meer dan drie personen tegelijk een patient bezoeken.

Bezoektijden De bezoektijden zijn van:

10 tot 11.45 uur
2.30 tot 5.15 uur

Het is de patienten verboden hun bezoek tegemoet te komen.

De patienten, die reeds met de afdeling bezig zijn, d.w.z. die stoel hebben, mogen wel hun bezoek uitgeleide doen.

Het is ten strengste verboden, rookwaren voor de patienten mee te brengen.

Zeer dringend wordt ook verzocht, geen etenswaren mee te brengen.

Fruit, versnaperingen e.d. zijn wel toegestaan.

De Geneesheer-Directeur
Dr. A. M. W. HEKKING

Ons Ansje vond ze een schatje en van de andere kinderen zei ze dat ze helemaal niet lastig waren. Wat 'n geluk. Juffrouw Holtkamp bracht voor ons allemaal een doosje vruchtjes mee, wat we samen moesten delen, vijf huisvrouwen uit Millingen. (Mevrouw Baumann, mevrouw Janssen-Albers, mevrouw Driessen-Spann, mevrouw Hell-Niels en ik)

Vanmiddag kwam mijnheer pastoor. Hij zou voor ons bidden. Vanmorgen hebben de kleintjes van de eerste communie gebiecht, vertelde hij. En 't lof wilde hij al om half twee doen. Dan kunnen de kinderen met Pinksteren op tijd hier zijn. Gisteren waren Annie en Jan hier voor de middag. Jan (Hanssen) bracht een mooie radio voor me mee. Ik mag hem houden zolang ik hier ben. Reuze lief van ze.

Dinsdag 12 mei De kinderen op school hebben vorige week weer krabjes gehad. Bij 26 zijn ze weer opgekomen. Het is gewoon verschrikkelijk. Mijn kinderen zijn er gelukkig niet bij. Leo is gisteren met Ansje, Leon en Grada naar 't consultatiebureau geweest. Alles was goed en ze moesten over drie maanden terug komen. In Annie's klas zijn er ook weer zes kinderen besmet. Het wordt gewoon een opstand in Millingen. Ze vertellen nu dat de vrouw van Henk Buil al de hele winter ziek ligt en dat ze weigert om naar het consultatiebureau te gaan. Henk heeft vroeger ook gelegen en staat onder controle met het hele gezin. Iedere drie maanden moeten ze terugkomen, maar ze zijn in geen twee jaar meer geweest. Annemieke, die bij Annie in de klas zit, zegt zelf: in de vierde klas ben ik voor het laatst geweest. Misschien heeft ze nu wel die zes klasgenootjes aangestoken. Gerrie zit ook in die klas. Een zuster van Buil is gisteren bij Annie wezen praten en heeft dit allemaal verteld. Ik begrijp niet dat ze er niets aan doen. Ik zal er morgen eens met Leo over praten.

Woensdag 13 mei Ziezo, deze dag is alweer haast voorbij. Leo is er geweest. Vrijdag is er raadsvergadering. Ik heb Leo de raad gegeven om eens over die tbc-kwestie van Millingen te beginnen. Er moet toch op een of andere manier raad verschaft worden. Annie zou de inspecteur eens opbellen. Wat ze er mee aan moet. De dokter van het consultatiebureau in Nijmegen durft te beweren dat tb niet besmettelijk is. Kinderen waarvan de krabjes opgekomen zijn en die op de uitslag van de foto moeten wachten, mogen van hem even goed rustig naar school gaan. Je zou gewoon opstandig worden en de kinderen niet meer naar school laten gaan. Als tb niet besmettelijk is, zei ik tot Leo, dan kom ik weer naar huis bij jou slapen. Was 't maar waar. De directeur heeft gisteren gesproken. Hij waarschuwde de ouders dat zij geen kinderen op de terreinen moesten laten lopen. Zondag was 't ook bar. Je snapt de mensen niet. Ik zou niet willen dat ze hier voor 't raam kwamen. Ik ben al blij dat ze met Pinksteren mogen komen.

Donderdag 14 mei Ik ben vandaag een beetje down. Het valt ook lang niet mee om de moed er in te houden. Soms kan ik er niet over uit. Als ik toch een jaar hier moet blijven. Afijn ik ben niet de enige en ik zal proberen om goed te bidden. Wat ook niet altijd meevalt. Je voelt je soms zo leeg en verlaten.

Vrijdag 15 mei Vanmiddag vroeg zuster Wilfrieda hoeveel kinderen er komen en toen moest ik natuurlijk vertellen dat ze eigenlijk allemaal komen, maar om de beurt. Ze vond 't goed. Dus van die zorg ben ik ook af.

Zaterdag 16 mei Ziezo, nu hebben we morgen de dag dat de kinderen mogen komen. Het zal nog wel even op mijn zenuwen werken als ik ze zie. Ik hoop dat ik me goed kan houden. Voor Jantje heb ik nog een plastic kruisbeeldje. Dan heeft hij toch ook nog iets van zijn mammi. Leo had vanmiddag een plantje voor me meegenomen. Een Kaaps viooltje.

Maandag 18 mei Nu is het alweer voorbij. Ik kon er gisteravond niet over schrijven. Het had me teveel aangegrepen. Het was alles bij elkaar een prachtige dag. 's Morgens om kwart voor negen mochten we naar de hoogmis. En na de mis mochten we koffie drinken in de A-kamer met mevrouw Driessen en Annie en de verloofde van Annie en ook mevrouw Nienhuis en een meisje dat bij mevrouw Driessen op de kamer ligt. We kregen lekkere koffie met cake en slagroom. De zusters feliciteerden ons en ze hadden overal bloemen neergezet. Ik wil wel weten dat 't me erg aangreep. Na 't eten kregen we aardbeien met slagroom als dessert. Alleen de moeders van communicanten.

's Middags om half vier kwamen de kinderen. Zuster Wilfrieda bracht me in zo'n invalidewagentje naar de 'economie'. Ze was ontzettend aardig. Ze wilde me al eerst een glaasje broom geven voor de zenuwen. Ik wilde dat niet. Maar achteraf had ik er spijt van want ik was vreselijk nerveus. Het duurde nog even voor ze kwamen en zuster Wilfrieda bleef bij me. Maar door haar praten van 'houd je goed en blijf kalm en flink' maakte ze me nog meer van streek. Ik zat gewoon te huilen. Later ging ze even naar de kapel om voor me te bidden en toen had ik even tijd om bij te komen voor ze kwamen. Toen ze er eindelijk waren schoot mijn gemoed natuurlijk toch vol. Ansje was bang en wilde niet bij me. Gerrie heeft eerst een poosje met haar op schoot gezeten. Leoneke was in een woord schattig. Hij keek me heel verbaasd aan en zei een beetje boos: 'Wat heeft de dokter met jou gedaan? Heb je pijn?' En toen ik daar van emotie geen antwoord op kon geven zei hij: 'Kun je niet praten?'

Maandagavond 18 mei Vanmorgen moesten we naar de mis luisteren om kwart voor negen en daarom schrijf ik nu maar weer verder. Nadat Leon gevraagd had 'Kun je niet praten? Wat praat jij gek', kon ik met moeite zeggen dat ik wel praten kon en toen zei hij: 'Wat een gekke stem heb jij.' Van armoe moest ik toch lachen en toen was de situatie gered. Hij vroeg ook nog 'Waar moet jij slapen? Waar is je bed nu? Laat eens kijken.'

Toen Ansje de chocomel zag wou ze bij me. En even later kreeg ze nog schik ook. Iedere keer hapte ze naar het glas en lachte dan heel ondeugend. Nadat ze een chocolaatje had gehad wees ze de hele tijd naar het doosje en zei dan 'tete, tete'. Toen zuster Jackeline kwam zei Leon op een gegeven moment tegen haar: 'Waarom heb jij een doos op je kop?' Ik dacht dat ik me slap lachte. Gerrie vond ik een echt knap meisje geworden. Ze heeft heel bijzondere ogen. Eigenlijk ben ik er niet zo erg tevreden over dat ik met Gerrie niet genoeg gepraat heb. Eerst zat ze zo lief met Ansje op de schoot en had ik het druk met Leon en later had ik Ansje. Ze is er eigenlijk aan te kort gekomen. Ik zal haar van de week een dikke brief schrijven. Toen ze weg ging draaide ze zich nog even om en zwaaide met een huilend snoetje naar me. Ze was erg blij dat ze naar de hbs mocht. Jan zag er erg lief uit in zijn mooie pakje. Ik vond hem echt flinker geworden. Hij vertelde dat hij zijn sommetjes goed kon, haast nooit een fout. Lezen ging nu niet goed. Leo zou er eens naar vragen bij de juffrouw. Elsje en Maria en Bernard kwamen na een uur. Els kwam al met de tranen in de ogen binnen. Ze hadden brem voor me geplukt in het bos met tante Annie. Bernard deed een beetje onverschillig en Maria had een lekkere zwarte veeg over de wang van het bos. Els is vrijdag jarig. Ik moet haar dus woensdag een brief schrijven. Ze zei: 'Als mama nu maar thuis is als mama jarig is.' Ik zei: 'Nee vrouwtje, als papa jarig is, is mama weer thuis.' Dat hoop ik tenminste maar.

Dinsdag 19 mei Vanmorgen is dokter Littooy langs de bedden gekomen. Eind deze week krijgen we foto of begin volgende week. Bedverhoging hoef ik niet te verwachten. Gisteravond heb ik nog een poosje liggen huilen. Ik mis Leo zo en je hebt zo weinig aan het uurtje bezoek. En heel vaak heeft hij nog anderen bij zich, die profiteren van de gratis autorit.

Vrijdag 22 mei Woensdag is Leo er inderdaad geweest. Heel even hebben we gezellig gezeten en toen kwamen er nog zes mensen op bezoek. Het is allemaal heel gezellig, maar ik zou nou zo graag eens van alles tegen Leo zeggen en daar komt niks van en je kunt 't ook niet.

BORREL WORSTJES

Gisteravond hebben we heel gezellig Leny's verjaardag gevierd met koffie met een taartje en advocaat met worstjes. 's Avonds was ik zo moe als 't maar kon. Ik voel me niet zo erg fit de laatste paar dagen. Leo had toch zo voor zich uit zitten staren met Jantjes communie, zo vertelde Trieny. Het is toch ook allemaal zo vreselijk voor hem.

Zaterdag 23 mei Leo bracht vanmiddag Dora Luub mee. Dora bracht tonrozen voor me mee en een doosje met chocolaatjes. Ze liet ons gelukkig even alleen en Leo hield me maar vast. Hij moest eens weten hoe ik dan naar hem verlang. Maar ik geloof dat hij dat wel in mijn ogen kan zien. Elsjes verjaardag is gister goed gevierd. Ook ik heb hier 's avonds getrakteerd op worstjes. Mien en mevrouw Nienhuis waren er ook. Mevrouw Baumann trakteerde op Vermouth omdat Jo jarig was. Leo en Jan hebben in Millingen ook samen zitten pimpelen met de nodige kaas erbij met Guus en Ria en Willy tot half twee. Als dat maar goed gegaan is.

PAS

In Dekkerswald wordt in 1959 onder andere PAS (para-aminosalicylzuur) gegeven. Een zwak werkend medicijn met vervelende bijwerkingen als misselijkheid, braken en diarree. Als op ziekenzalen in sanatoria verlepte planten stonden, wist de verpleging dat de PAS niet geslikt werd.

Zondag 24 mei Vanmiddag kwam Leo weer eens om me even goede dag te zeggen met tante Gre. Gre bracht eieren mee. Cis en Annie Raben schijnen gisteren de kinderen in het bad gedaan te hebben. Ze schijnen met alle geweld iets te willen doen. Ook hebben ze het wollen goed allemaal gewassen en nagekeken. En weer opgeruimd. Afijn ze doen maar.

Dokter Willy Littooy, de eerste vrouwelijke longarts op Dekkerswald naast sinterklaas Jan Heijmink. Foto: collectie Jan Heijmink

Maandag 25 mei Vandaag zijn we precies twee maanden in Dekkerswald. Achteraf beschouwd is de tijd nog gauw gegaan. Vanmorgen kreeg ik bericht dat ik naar dokter Littooy moest voor onderzoek. Dokter Littooy stond te wijzen tegen een hartspecialist op een longfoto. Eerst had ik nog niet in de gaten dat het mijn foto was, maar later zag ik het aan de naam. Ik durfde niks te vragen. Ik kon geen vlekje gewaar worden. De hartspecialist stelde zich voor en tegelijk kwam de directeur met nog een andere dokter uit Dekkerswald binnen. Zo'n zwarte kleine man met een bijna kaal hoofd. Dokter Hogenboom (de hartspecialist) begon met mijn pols te voelen en daarna naar mijn hart te luisteren nadat

ik me eerst ontkleed had. Hij vroeg weer naar hetzelfde verhaal dat ik altijd moet vertellen vanaf de gewrichtsreumatiek. Ze zeiden niet wat ze ermee wilden en ik durfde het niet te vragen. Misschien heb ik morgen de moed als dokter Littooy voorbij komt. Ze hebben misschien alleen de mening van een hartspecialist willen horen.

Dinsdag 26 mei Ziezo, vanmorgen na het ontbijt hebben we Tony gefeliciteerd met haar verjaardag. Daarna moesten we wachten op de bloedprik. Toen ik aan de beurt kwam voor de bloedprik begon dokter Littooy over die hartspecialist. Het was alleen maar om even te kijken hoe mijn hart er bijstond. Het was nogal meegevallen vooral omdat ik toch zonder ongelukken acht kinderen had gekregen. Vanmiddag kwamen Thé van Wijck, Piet van Pauw en Hent Tabak op bezoek. Als gemeentebestuur. Ze vertelden dat Ernst Remy weer een tweeling had. Thé zei tegen mij 'Blijf jij nog maar hier liggen, dan staat dat tenminste stop', en lachen dat die gekken deden. Ze zijn toch allemaal hetzelfde die mannen.

Zondag 31 mei Gisteren hebben we bezoek gehad van dokter Scheffers en zijn vrouw. Ze zijn hier maar even geweest, maar het was toch wel aardig.

Maandag 1 juni Gistermiddag is Leo er alleen geweest. Het gesprek vlotte heel traag. Het is voor Leo ook vreselijk om hier een paar uur te zitten. Vanmiddag bezoek gehad van Truus, meneer pastoor en pater Van Campen. Truus heeft hier een poosje zitten praten terwijl pater Van Campen en de pastoor de ronde deden. Er werd nog steeds stevig gekaart zei pater Van Campen. Zondag had hij gewonnen. De pastoor had de kleintjes bij ons huis met Grada zien staan en hij zei: 'Ik wed dat onze lieve heer heeft gelachen, ik heb het tenminste wel gedaan.'

Woensdag 3 juni Vanmiddag druk bezoek gehad. Eerst Marie en toen kwam meneer Sibon. Hij is aardig opgeknapt en is knapper geworden. Hij wilde graag met Leo terugrijden wat hem ook lukte want Annie kwam niet opdagen. Ze had gezegd dat ze ook nog zou komen. Leo is gister met Jo nog even wezen biljarten na de televisie. Ik maak me echt een beetje zorg. Ik hoop dat hij er geen gewoonte van maakt om naar de kroeg te lopen.

Donderdag 4 juni Mijnheer Sibon was er vanmiddag alweer. Hij had lijsten gemaakt van alle patiënten met de nummers van de kamers erbij. Er liggen hier nu 69 patiënten uit Millingen en nog twee in Zevenaar en twee in Bilthoven, in Berg en Bosch.

TELEVISIE speelt inmiddels een vaste rol in het 'ontspanningsprogramma', zo meldt geneesheer-directeur Hekking in het jaarverslag van 1959. Iedere afdeling mag eens per veertien dagen een uitzending bekijken. Bijzondere actuele gebeurtenissen die de tv uitzendt, kunnen ook door de patiënten bekeken worden.

Vrijdag 5 juni Vandaag Heilig Hartfeest. Vanmorgen van ongeveer 10.30 tot 11.00 uur zijn Leny en ik samen in de kapel wezen bidden. Op de brancard. Voor het eerst heb ik van de rozenkrans van Leo gebeden. Het valt niet mee hier de gedachten bij het bidden te houden. Ik dwaal iedere keer af. Maar ik hoop maar dat onze lieve Heer het begrijpt en dat hij het mij niet kwalijk neemt.

Zondag 7 juni Vanmiddag was Leo er weer met tante Trieny en opoe. Hij kustte me zo hartstochtelijk. Hij weet ook wel hoe ik naar hem verlang. En hij zal het ook niet gemakkelijk hebben. Leo had van meester Sibon een fles wijn meegekregen. Miswijn. Maar meester Sibon had 'miswijn' van het etiket afgekrabt. Vanmiddag is Ons Genoegen er geweest en nu op het ogenblik speelt een korps uit de Ooij. Gisteravond zijn we naar de televisie geweest. Een Eurovisie-programma. Nederland kwam nota bene met Dorus op de proppen. Net of we niets beters hadden.

Maandag 8 juni Het is vandaag een heel saaie dag geweest. Zonder bezoek en zonder een mooi boek. Ik hoop dat morgen de dag een beetje vlugger gaat. Anders kom ik er haast niet doorheen.

Dinsdag 9 juni Deze dag is gelukkig een beetje vlugger gegaan dan gister. Morgen komt Leo gelukkig weer. Ik verlang er altijd naar dat ie komt en als hij weer weg is ben ik haast altijd weer teleurgesteld over 't bezoek. Over de gang van 't gesprek enz. enz. Morgen moet Gerrie examen doen voor de mulo van de Groesbeekseweg. Wat wordt ze toch al groot. Het is zo jammer dat ik niet thuis ben. Ze heeft juist nu zo hard leiding nodig. Ze is juist op de leeftijd dat ze van kind jong meisje wordt. Ik zou nou zo graag eens alleen met Leo praten ergens in een kamer. Het is zo jammer je mist iedere vertrouwelijkheid met hem.

Woensdag 10 juni Vandaag is Leo er geweest. Hij had Gerrie naar de Groesbeekseweg gebracht voor 't examen. Om half vier zou ze klaar zijn. En Leo is haar weer gaan halen. Hij heeft haar eerst lekker getrakteerd bij American Bar op een ijsje en haar toen op de

bus gezet naar Millingen. Om ongeveer half vijf kwam Leo voor de tweede keer terug. Ik wou dat ik maar mee kon. En wat zou 't leuk geweest zijn als ik nu eens zelf Gerrie had weggebracht.

Vrijdag 12 juni *s 'Avonds half acht. Leo is nu onderweg naar de Peel. Ze zullen best een gezellige avond hebben.*

Zondag 14 juni *Vandaag heeft Gerrie de plechtige communie gedaan. Ze was erg mooi geweest vertelde Leo en ook mevrouw Verduijn (Annie) vertelde het. Gerrie was reuze blij geweest met haar schortje en haar papegaai. En 't danseresje van Leny vond ze ook prachtig.*

Maandag 15 juni *Zaterdagavond heb ik een beetje de beest uitgehangen. We hadden elk drie Martini's gedronken en toen hebben we echt schik gekregen. We hebben ook echte dronkenmansliedjes gezongen. Heel kamer 60 stond op het laatst voor het raam. We hebben gruwelijk gelachen, maar ik doe het toch niet meer, want ik sliep om twaalf uur nog niet en ik had gewoon een hartklopping. Gisteravond hebben we een beetje gefeest voor Gerrie. Echt gezellig. We hebben toen wijn gedronken van meester Sibon (miswijn!!) en worstjes! Hoe zal Ger het gemaakt hebben vandaag? Ze moet examen doen voor de hbs. Wat wordt ze toch al groot. Ik hoop dat Grada haar lekkere boterhammetjes heeft meegegeven en dat ze nog wat lekker eten voor haar klaar gemaakt heeft vanavond. Het is ook vreselijk dat ik dat nu niet zelf kan.*

Dinsdag 16 juni *Mevrouw Nienhuis zei altijd dat dit de kamer is met verrassingen en ik geloof het ook. Vanmiddag hadden ze ons vergeten met de soep en vorige week wilden ze al komen afruimen en toen hadden we nog niets gehad. Hoe zou Gerrie het gemaakt hebben op haar tweede examendag?*

Donderdag 18 juni *Gerrie is geslaagd voor haar toelatingsexamen voor de mulo met een 10 voor rekenen en een 8 voor taal. Nu moet ze vandaag voor de laatste keer voor de hbs mondeling. Ik hoop dat ze 't haalt. Gistermiddag was Leo hier. Hij heeft koffie, een koffiekkan, kopjes, een kookplaatje en een fluitketeltje meegebracht. Nu brengt hij zaterdag lepeltjes en koffieroom mee. We kunnen nu heel gezellig koffie zetten.*

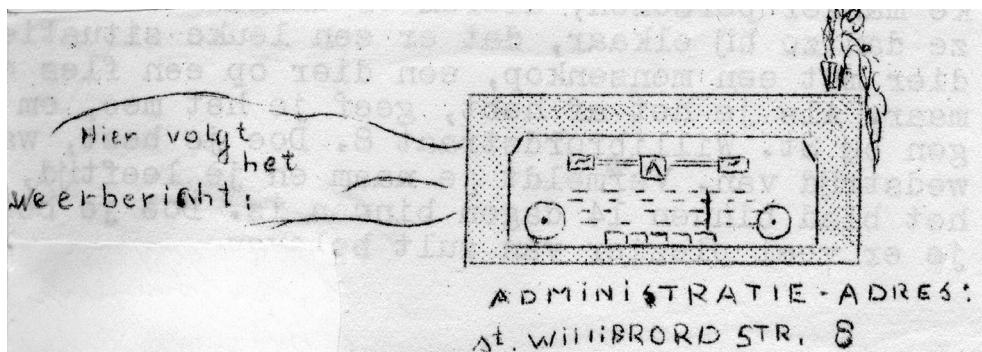
Vrijdag 19 juni *Gerrie is ook geslaagd voor hbs. Dus gaat ze met september naar de hbs. Nu is ze klein kind af. Ze was erg mooi geweest met de plechtige communie vertelde Gre, ze was gister hier met Fie en Grada Raats. Fie bracht lepeltjes, room, Buisman en*

koekjes mee, dus kunnen we nu echt koffie zetten. Gisteravond hebben we bouillon gemaakt van een blokje. Lekker! Voor we gingen slapen hebben we onze verontschuldigen aangeboden aan de nachtzuster voor het vreselijke lachen wat we gisteravond om twaalf uur nog deden. We waren gewoon een beetje aan het fantaseren over erwtensoep koken en omeletten bakken. Leny was in onze verbeelding in de erwtensoep aan het roeren en Jacqueliën stond in de worst te prikken en ik zou ze opscheppen. We lachten gruwelijk, eigenlijk echt flauw. Maar dat word je hier. Jacqueliën zei net: 'Ik kan me goed doodlachen Ali'. Op de vraag van de zuster of we dat alsjeblieft stil wilden doen, konden we door het lachen geen van allen antwoorden. Achteraf schaamden we ons er over en dat zeiden we gisteren ook tegen haar. Millingen schijnt over het algemeen nogal luidruchtig te zijn 's nachts, dat zei de nachtzuster tenminste.

Zaterdag 20 juni Gisteravond heeft Riet de Haan mijn haar gekruld. Zuster Streng heeft 't gewassen. Nu heb ik ze weer een paar dagen netjes zitten. Als ik bed 2 heb ga ik toch maar eens naar de kapper. Het wordt zo vreselijk lang en dan heb ik helemaal geen gezicht meer over.

Zondag 21 juni Gistermiddag is Leo er geweest en als ik 't nu zo aan hem hoor, dan kan hij het 's avonds na negen uur niet meer alleen in huis uithouden. Ik maak me er echt zorg over. Het zal wel beter worden als het winter wordt. Ik wou maar dat er iets gebeurde, dat ik die zorg niet meer had. Het is mijn grootste zorg, ik kan er niks tegen doen als bidden. Ik heb van hem zo'n godspenning gekregen. Ik heb Leo gezegd: 'Pas alsjeblieft goed op jezelf'. Ik geloof dat hij wist wat ik bedoelde.

Dinsdag 23 juni Gistermiddag hebben we de kapelaan op bezoek gehad. We hebben hem echt een beetje voor aap gehouden. We kregen hem zover dat hij zijn jasje uitdeed en zijn haar opkamde. We hebben toen gezegd dat hij een mooie slag had vanachter

en dat hij het vast langer moest laten groeien. Tot slot gaf hij ons toch nog de zegen. Ik had toch zo'n pestbui gister. Vandaag hebben we de eerste aflevering gekregen van 'Opklaringen', een blaadje van het Millingse comité voor Ziekenzorg. Ik heb een plaktafereel gemaakt met een vader en zijn huishouden. Pa is jarig en in plaats van zijn eigen hoofd heeft hij een huilend kindergezicht en de kinderen hebben beestenhoofdjes en ma een gekke mannenkop. Mevrouw Baumann heeft er een tekst bij gemaakt en dan leveren we het in bij bovenstaand adres.

Donderdag 25 juni Gistermiddag is Leo er geweest. Het spijt me voor hem, maar ik kon me even niet goed houden en heb zitten huilen, ook toen hij weg ging. Mevrouw Grienberger kwam me ook nog goedendag zeggen en die zag het natuurlijk ook nog. Het valt ook niet mee. Je mist de kinderen zo en Leo ook vreselijk.

Vrijdag 26 juni Vanmiddag is meneer pastoor op bezoek geweest. Hij heeft eerst met Leny gepraat en toen met mij over boeken. Ik heb nog gezegd dat ze hier geen moderne boeken hebben. Misschien brengt hij er nu nog weleens een mee. Hij moet er een heleboel hebben. Hij gaat naar Lourdes met zijn zuster en zijn broer in diens wagen. Ze gaan kamperen. Hij raadde het mij ook aan met de kinderen.

Zaterdag 28 juni Vanmiddag is Bas van der Hoeven hier geweest. Hij was met zijn vrouw bij zijn jongste zoontje van 8, die ligt hier ook, maar hij kon niet zolang bij zijn zoontje zitten, want dat had toch geen aandacht. Hij kwam hier met het oude dienstmeisje van Leny (Corrie) die met Jan getrouwd is.

Dinsdag 30 juni Vanmorgen is dokter Littooy weer voor de eerste maal langs de bedden gekomen. Ik vroeg haar heel netjes over het onderzoek, ik zei: 'Dokter, nu is mijn onderzoek erbij ingeschoten'. Toen gaf ze me echt een snibbig antwoord. Dat ze ook recht op vakantie had en dat er te weinig doktoren hier waren om ook nog haar werk te doen. Wat ze mij ook niet hoeft te vertellen. Vanmiddag is meneer Flintrop hier geweest namens het ziekencomité. Hij bracht ons allemaal een fles ranja geschonken door Huub Selten.

Zondag 5 juli Vanmorgen was Leo hier met Grada en Theo. Theo heeft een hele stijve rug. Grada vertelde dat haar moeder woensdag weer kwam helpen om de grote kamer schoon te maken, wat lief toch van zo'n mens. Corrie schijnt ook te helpen met zulke schoonmaakbeurten. Met de Kekerdome kermis neemt ze Ansje mee naar haar huis voor een week. Bas van der Hoeven kwam ook nog een klein uurtje praten. Die verveelt zich ook bij zijn zoontje. Het valt voor de mannen ook niet mee.

Troilus en Cressida

op te voeren in het kader van het Holland Festival.

(Zie inleiding blz. 51).

Rolverdeling:

Priamus	Henk Schaer
Hector	Johan Schmitz
Troilus	Coen Flink
Paris	Frans van der Lingen
Deiphobus	Tom van Beek
Helenus	Allard van der Scheer
Aenas	Frans 't Hoen
Antenos	Jan Verkoren
Kalchas	Eli Blom
Pandarus	Cees Laseur
Agamemnon	Johan Fiolet
Menelaus	Leo de Hartogh
Achillus	Ko van Dijk
Ajax	Robert de Vries
Ulysses	Bob de Lange
Nestor	Philippe la Chapelle
Diomedes	André van den Heuvel
Patroclus	Ger Smit
Thersites	Henk van Ulsen
Helena	Elisabeth Andersen
Andromache	Jenny van Maerlant
Cassandra	Ellen Vogel
Cressida	Femke Boersma

Vertaling: Bert Voeten.

Decorontwerp: Wim Vesseur.

Costuums: Léontine van Beurden.

Regie: Johan de Meester.

Televisieregie: Willy van Hemert.

Commentator: Piet te Nuyl jr.

Tijdens de pauze:

EXTRA N.T.S.-JOURNAAL van het
bezoek van Z.M. Koning Boudewijn.

Zaterdag 11 juli We hebben donderdagavond het stuk van Shakespeare maar voor een gedeelte gezien. Het begon nogal flink te onweren en toen zette zuster Wilfrieda 't af wat natuurlijk wel te begrijpen is, maar wat vreselijk jammer was, want 't was prachtig. We hadden het trouwens toch niet uit mogen zien want het duurde te lang de directeur belde op dat het om half elf uit moest zijn. Dus hadden we het toch niet uitgezien. Gisteravond na de televisie was ik opgesloten op de wc. Doortje Terburg hoorde me en mevrouw Baumann heeft me gered. De klink was er uit en die lag op de fontein in het portaal. Ik schijn hier altijd iets gek te beleven.

Dinsdag 14 juli Ik zit hier nu al 's morgens om half negen te schrijven. We hebben 's avonds zoveel bezoek en het is soms zo druk met koffiezetten dat ik er geen tijd voor krijg.

Woensdag 15 juli Leo en Piet (Kee) hadden de directrice gesproken over iets voor de patiënten namens de scheepswerf. Gister foto gehad en ik krijg van de week misschien nog planigram als 't nodig is. Het meisje van de röntgen snauwde mij zo af: 'Alweer een die denkt dat ze in een week ook nog planigram krijgt, maar dat gaat niet door.' Ik antwoordde niets, maar ik was wit van gif.

Vrijdagmorgen 17 juli Gister zijn Gre en Fie en Thea hier geweest. Fie bracht twee kaarsen mee uit Kevelaer. Voor moeilijke dagen, zei ze. Wat is dat toch een goede meid. Van Thea kreeg ik een prachtig kopje. Dat had ik Arnold eens voor de gein gezegd. Omdat alle winkeliers wat gingen doen, zei ik tegen Arnold dat zij ook weleens wat konden doen, bijvoorbeeld voor alle patiënten een mooi kopje. En nu bracht Thea er een voor me mee.

Zaterdagavond 18 juli Ik heb vandaag Bed 2 gekregen. Mevrouw Driessen krijgt van de week nog bronchoscope en dan krijgt ze misschien toch nog Bed 2, maar dan hoeft ze er niet op te rekenen dat ze over drie maanden Bed 3 kreeg.

Zaterdag 25 juli Gister de dag heel rustig verlopen. Alleen gisteravond is de nachtzuster er geweest om te zeggen of we stil wilden zijn. We lachten alleen maar een beetje hard omdat Jacquélien zwanenbord zei in plaats van Ganzenbord.

Zondag 26 juli Leo en Fie en Cas zijn vanmorgen goedendag wezen zeggen. Ze brachten van alles mee. Een cake en een taartje, een fles wijn, drie halve hanen en een meloen. Het was fantastisch. Ik heb ze maar gauw weg gejaagd. Het ging me wel even aan 't hart, maar ik hield me gelukkig goed. Ik gun het Leo van harte en ik hoop dat hij veel plezier heeft. Ze zullen nu wel ongeveer daar zijn. In hotel Spiegel. Op de kinderafdeling hebben ze de jongens vandaag buiten op het balkon laten eten. Alles was versierd ter ere van de Millingse kermis. Wij hier hebben er nog niets van gemerkt.

Vrijdagavond 31 juli Gisteravond hebben we nog leuk wijn gedronken op de kamer van mevrouw Driessen. Wijn uit Millingen, van de Droge Tent, ik heb ook zo'n fles gekregen en Leny ook. Drie mensen van de Droge Tent die vreselijk stonken naar drank brachten ze.

Zaterdagavond 1 augustus Ik heb vanmorgen aan dokter Littooy gevraagd of ik naar Gerrie mocht, maar ze wilde het

Millingenaren tijdens de kermis. Staand vanaf links: Jan Heijmink, Gerard Niels, Bert Arnoldussen, Joop Schaeffer (op rug), Tonnie Meeuwissen, Theo van Rens, Aloys Tielkens, Willy van Deelen, Peter Berns, Hans Janssen, zuster Schotanus, Willy van Deelen. Knielend: Theo Spann, Tonnie Gerritsen, Louis Driessen, Hans Hendriks, onbekend, onbekend, Guelen (Wijchen). Foto: collectie Jan Heijmink.

niet zelf beslissen en zuster Wilfrieda zou het aan dokter Limburg vragen. Maar vanmiddag na het eten kwam het bericht dat ik niet mag. Zelf was ik nog te vatbaar en binnen in de barak mocht ik in geen geval komen en voor buiten staan vond hij me nog te ziek. Heel erg jammer, maar begrijpelijk. Het zal Leo wel tegenvallen als hij me morgenavond zal willen komen halen want hij weet er natuurlijk nog niets van. Morgenvroeg moeten we naar een hoogmis luisteren op de televisie met zang van de Wiener Sängerknaben. En morgenavond is er ook televisie voor ons.

Donderdagavond 6 augustus Gistermiddag is Leo er geweest. Hij bracht lekkere pruimen en sinaasappelen en paling voor me mee. Volgende week gaat hij weer een paar dagen naar IJmuiden. Fijn voor hem.

Zondagmiddag 9 augustus Gisteravond koffie gezet voor acht man. Mevrouw Nienhuis, zuster Muskens, zuster Van de Broek, mevrouw Driessen, Riet de Haan en wij met z'n drieën.

Maandagavond 10 augustus Ik heb een pestbui. Ik ben de laatste dagen erg moe. En het is net alsof mijn rechtersoet opzet. Hij lijkt me dikker dan mijn linker en ik kan slecht in mijn schoenen komen. Ik hoop dat het niet iets van mijn hart is.

Maandagmorgen 17 augustus Deze foto is gemaakt met de Millingse kermis. Ik kwam bij mevrouw Driessen de krant brengen en toen waren ze daar aan het wijn drinken. Ik zou en moest meedoen en toen hebben ze ook mevrouw Baumann nog gehaald. Het was leuk. Ik heb zo'n gekleurd brilletje op. Het zijn Mimi en Francien Ellebroek. Twee zusjes die over een paar

weken naar huis gaan. Elly Houbiers, de kamergenote van mevrouw Driessen en Annie Driessen. Elly Houbiers heeft de foto gemaakt.

Woensdag 19 augustus De goochelaar voor Millingen is alleen voor de kinderen. Van een kant jammer. Ik had al de Millingse patiënten weleens bij elkaar willen zien.

Morgenavond is er een cabaret van de Jezuïeten. Daar mogen Leny en ik ook heen.

Donderdag 20 augustus Gistermiddag was Leo er. Hij voelde zich de laatste dagen ook al zo moe. Het is toch te hopen dat er niets achter zit. Je krijgt de schrik van je leven. Als het nu maar niet weer opnieuw begint in Millingen.

Zaterdag 22 augustus We hebben gisteravond beestachtig plezier gehad. We hebben de wijn van de kermis opgemaakt plus nog twee andere flessen met Riet de Haan, de meisjes Ellenbroek en de kamergenote van mevrouw Driessen. Mevrouw Nienhuis kwam ook nog even kijken. Het was erg leuk. We hebben samen het spelletje gedaan van 'Tante Miek is ziek'. En later nog gezongen van 'Aan de Wolga'. Dat wisten we nog van 't cabaret van de Jezuïeten wat donderdag erg leuk was.

Dinsdagmorgen 1 september Gistermiddag was de middag van de scheepswerf voor de Millingse kinderen. Wij mochten ook. Ik ben geweest met mevrouw Driessen en Annie. We hebben eerst nog tot aan de poort gewandeld want we dachten dat 't half drie begon en 't begon om drie uur. Het was een leuke middag de kinderen hebben echt genoten er was 'n poppenkast, een buikspreeker, goochelaar, sneltekenaar en accordeoniste Willy Ree. Piet en Nol Arntz kwamen nog namens de scheepswerf en Bleumer was er ook in burger.

Woensdagmorgen 2 september 's Avonds hebben we erge schik gehad. We kregen een doos met gebakjes en snoep mee. Daar zat dit paarse lintje om. Ik heb koffie gezet in de grote groene kan uit de keuken. Jacquélien had Elly Houbiers, Annie en mevrouw Driessen uitgenodigd en zo hadden we een leuk stel. We hebben verschillende spelletjes gedaan en ik heb later twee flessen wijn open gemaakt en Riet de Haan worstjes. Alles bij elkaar was het een leuke avond. Maar afijn, allen zijn om goed negen uur heel tevreden naar bed gegaan.

Zaterdag 5 september Donderdagmorgen is Gerrie hier geweest. Woensdagavond half acht belde Leo op dat ze uit 't ziekenhuis mocht. Om tien uur was ze in de aula. Ze zag er tamelijk goed uit. Wel wat magerder en haar haren erg lang, maar de kleur was goed en de ogen stonden ook helder. Om ongeveer kwart over elf is ze weer weg gegaan. Vanmiddag komt Leo weer. Ben benieuwd hoe hij is. Hij heeft twee nieuwe pakken gekocht. Wel mooie geloof ik. Morgen wil hij naar het fladderschieten en naar het bal. Zal blij zijn als het weer gebeurd is. Het is niet dat ik het hem niet gun, in tegendeel.

Dinsdagmorgen 8 september Ik dacht dat Leo zondagmiddag niet zou komen vanwege het fladderschieten, maar hij kwam toch nog onverwacht even. Hij had meegelopen in de optocht, een keer geschoten en toen gauw hier heen. Ik heb gisteravond ook nog Gerrie aan de telefoon gehad. Ze had het leuk gevonden op school en ze had de bus van kwart over drie gehaald.

Woensdag 16 september Vanmiddag komt Leo gelukkig weer. Ik verlang erg naar hem. Vanavond bel ik de kinderen op en zaterdag onze Marie die is dan jarig.

Zaterdag 19 september Woensdagavond heb ik de kinderen opgebeld, het was erg leuk. Ze waren allemaal erg vol van de school, vooral Leon en Maria. We hebben afgesproken het te vieren volgende week vrijdag of zaterdagavond dat er al een half jaar om is van de Dekkerswaldkuur. Leny zorgt voor worstjes ik voor wijn en zet koffie en mevrouw Driessen zou zorgen dat er iets bij de koffie is. Het zal best leuk worden.

Maandag 21 september Zondagmorgen is Leo er geweest, erg fijn. Even kon hij zich niet beheersen, maar we hebben ons goed gehouden. Zijn nieuwe pak staat hem erg goed en ook dat donkere.

Vrijdag 25 september Ik heb alle kinderen weer aan de telefoon gehad. Leoneke zei: 'Wanneer kom jij nu weer?' Het is net of je hart dan samenkrimpt. Dinsdag hebben we ook bloedprik gehad. Morgenavond vieren we dat we een half jaar hier zijn. Mevrouw Driessen zorgt voor taart ik voor wijn en Leny voor worstjes en ik zet koffie. We moeten het nog aan zuster Wilfrieda vragen of 't mag want die heeft avond.

Maandagmorgen 28 september De foto's die we laatst gemaakt hebben zijn gekomen. Ik plak er twee in het dagboek. Hier staat van links naar rechts mevrouw Lage, mevrouw Nienhuijs, Leny, Ko van Lieshout, mevrouw Driessen, Anita, Jacqueliën, ik, Willie Hendriks, Annie Driessen en op de knieën Ada Koppes. Op de achtergrond het muziekkorps uit Oss.

Donderdag 1 oktober Dinsdagavond hebben we wijn gedronken op het halfjaarlijkse feest. We hebben eerst hier koffie gezet en toen die klaar was zijn we met alles naar kamer 54 getrokken, anders was dat nieuwe vrouwtje zo alleen. We hebben reuze pret gehad. We zijn later nog met de thermometer naar mevrouw Driessen gegaan. Waar ik hem natuurlijk liet vallen.

Maandag 5 oktober Zaterdagmorgen, toen de directeur langskwam en ik om foto vroeg, kreeg ik tot antwoord: over 10 à 14 dagen. Toen ik zei dat ik hoopte op volgende week gaf hij geen antwoord.

Ons Genoegen geeft een openluchtconcert op het terrein van Dekkerswald. Foto: collectie Jan Heijmink

Woensdag 14 oktober Het is lang geleden dat ik geschreven heb. Ik ben ook druk bezig met pitrieten en lampjes maken voor Sint-Nicolaas. Zondag is Ons Genoegen hier geweest. Al voor de tweede keer. Waar blijft Sint-Cecilia?

Zondag 17 oktober Zondagmorgen! Ik heb vreselijk slecht geslapen. Ik ben heel erg droevig geweest vannacht en heb een hele poos liggen huilen. Het is ook allemaal zo vreselijk. Ik zie zo tegen al die feestdagen op. Als die eerst maar eens achter de rug zijn: Sint-Nicolaas en Kerstmis.

Zondag 15 november Ik heb lang niet meer in het dagboek geschreven. Het wordt zo koud om rechtop te zitten en dan ga je liever liggen lezen. Ik ben de laatste tijd erg verdrietig. Ik zie zo tegen de feestdagen op. Mijn God, hoe kom ik daar door? Volgende week zaterdag mogen de kinderen weer komen. Ik verheug me er erg op.

Met die laatste zin is het dagboek van Ali Hanssen-Kee volgeschreven. Of ze daarna nog een ander dagboek heeft bijgehouden is niet bekend. Ali wordt half mei 1960 ontslagen uit Dekkerswald. Haar kamergenoten Grada Driessen-Spann en dochter Annie Driessen komen een week later thuis.

Het Notulenboek

Millingen is in 1959 ook een verscheurd dorp doordat de in het begin van de twintigste eeuw ontstane kloof tussen Nat en Dreug nog steeds niet is gedicht. Zelfs een gemeenschappelijke vijand, de ontwaakte draak, kan de twee kampen niet verenigen. Dat blijkt uit het notulenboek van Ziekencomité Millingen.

Donderdag 21 mei 1959 is het een drukte van belang in een Hotel Millings Centrum. Tientallen vertegenwoordigers van verenigingen en organisaties hebben gevolg gegeven aan de oproep van pastoor Van Asten om gezamenlijk een ziekencomité op te richten.

In de midden Hotel Millings Centrum in de jaren vijftig, rechts daarnaast het (voormalige) postkantoor, helemaal rechts Villa Maria, vanaf 1954 bazar en rijwielhandel van Gert de Kleijn. Nu woon- en bedrijfsruimte van Theo Koppes. Foto: collectie Erik Janssen

Het doel van dit comité is in de uitnodiging beschreven: 'In verband met het grote aantal dorpsgenoten dat de laatste tijd getroffen is door de tbc heeft 't Parochieel Sociaal Charitatief Centrum een vergadering belegd om te komen tot de oprichting van een comité dat zich ten doel stelt om, namens de gehele Millingse bevolking, hulp en medeleven te betonen aan de Millingse getroffen.' Een bestuur is snel gevormd. Spontaan geven zich mevrouw Nijenhuis, Thé Broekman, J. Koppes, Jo Lamers, Nol Hell, J. Willemse en Paul Flintrop op. Meester Antoon Jeurissen schenkt namens rijwielvereniging Juliana 100 gulden en Fons Peters spreekt namens voetbalclub MVV als hij toezeit dat de baten van een nog te organiseren voetbalwedstrijd in de comitékas zullen vloeien. Daarna sluit Van Asten deze 'welgeslaagde' vergadering met de christelijke groet. Hierna bleef 't verse comité, geassisteerd door de pastoor, in vergadering bijeen. Eenstemmig werd Nol Hell gekozen als voorzitter, terwijl Paul Flintrop de post van secretaris/penningmeester aanvaardt. Het bedenken van een naam voor het comité verloopt moeizamer. De notulen vermelden: 'Uitvoerig werd gesproken over de naam die 't comité zou dragen, hierover kon geen beslissing worden verkregen, zodat dit werd verwezen naar de volgende vergadering.' Wel wordt besloten de inwoners van Millingen in kennis te stellen van de geboorte van een - nog naamloos - comité. De secretaris zal een circulaire opstellen en laten stencilen. Postbodes zullen het goede nieuws huis aan huis verspreiden. Van Asten stelt voor telefonisch een onderhoud met Dekkerswald aan te vragen. Hij doet wat hij belooft en is de volgende dag al welkom, met Nol Hell en Paul Flintrop.

Het wordt een interessante bijeenkomst, dat blijkt uit de door Flintrop gemaakte notulen:

Op vrijdag 22 mei om 16 u 30 hebben twee afgevaardigden van 't comité en de zeer eerwaarde heer Van Asten een onderhoud gehad met de staf van 't Sanatorium Dekkerswald, nl. Adjunct-directeur, dokter Limburg, de maatschappelijk werkster, de sociale verzorgster en twee leidsters van Welfarewerk.

Op de vraag over voorlichting aan de Millingse bevolking, om de angst bij de mensen weg te nemen, antwoordde dokter Limburg dat dit zijns inziens een zeer moeilijke taak is om in 't openbaar te behandelen, liever zag hij een persoonlijke voorlichting aan de ouders door de huisarts, doch daar hier maar een huisarts is, is ook dit moeilijk te verwezenlijken. Hij adviseerde daarom om over dit onderwerp eens met de huisarts van gedachten te wisselen. Dat 't betonen van hulp en medeleven in Millingen groot is, zo zegt de dokter, kan ik begrijpen, temeer daar er uit zo'n kleine gemeenschap zo vele

getroffen zijn, maar reden voor ongerustheid zie ik niet, elke patiënt hier aanwezig, komt gezond weer thuis, maar hier is een jaar mee gemoeid. Zeg dit rustig tegen de ouders, maar zeg hen ook dat de patiënten niet hier zijn voor ontspanning of om zich te vermaken, maar om te kuren.

Voor zover 't nuttig is mogen ze ook lezen en handwerken. Voor de aankoop van boeken zou ik u adviseren dit te doen met de leidster van de bibliotheek alhier, opdat geen boeken worden gekocht die hier reeds aanwezig zijn. U kunt deze boeken kopen voor de Millingse patiënten en ze bijvoorbeeld te zijner tijd aan de bibliotheek schenken.

Wat 't handwerk betreft, kunt u het beste een kist materiaal kopen, dit in overleg met de leidster van Welfarewerk, hieruit kunnen de Millingse patiënten worden geholpen. Is er voor dit werk geen interesse meer, dan kan er een kist ander materiaal worden gekocht, 't overschot uit de eerste kist kan dan tegen betaling overgegeven worden aan 't sanatorium.

Sprekende over de moeilijkheden dat de Millingse patiënten zo verspreid liggen, deelde de directeur mede dat er dezelfde middag nog over was gesproken in de vergadering. Voor de jongens kon deze moeilijkheid grotendeels worden opgelost, voor de meisjes was dit moeilijker.

Als er een gehele afdeling voor de meisjes werd ingericht, dan nog zouden er minstens acht elders moeten liggen.

Toch had dit punt de volle aandacht van de directie en niets zou onbeproefd worden gelaten om het de patiënten zo aangenaam mogelijk te maken. Mogen we tot slot nog vermelden dat deze bespreking werd gehouden in een prettige en aangename sfeer onder het genot van een bakje thee.

Hoogst voldaan en dankbaar voor de gekregen tips keerde het comité huiswaarts met de spontaan door de zeer eerwaarde heer Van Asten aangeboden auto.

Donderdag 28 mei vergadert het comité weer, nu 's avonds om half acht op de pastorie. Die avond worden spijkers met koppen geslagen. Besloten wordt de nieuwe vereniging Comité Ziekenzorg Millingen aan de Rijn te dopen, penningmeester Flintrop kan nu onder die naam een rekening openen bij de Rabobank en de secretaris laat duizend visitekaartjes drukken. Voorzitter Hell vraagt een prijsopgave bij de

Nijmeegse chocoladefabriek Van Dungen voor duizend stuks chocola. Als kennismakingsactie krijgt iedere zieke een pakje ter waarde van 1 gulden. Met zijn verjaardag kan elke patiënt rekenen op een geschenk van 2,50 gulden. Han Sibon, Chris Vloed en A Awater worden benaderd om de redactie van een blaadje te gaan vormen. Dat zal regelmatig bij elke patiënt die de kunst van het lezen machtig is, worden bezorgd.

Millingen lijkt verenigd in de wens het leed van zieken en hun familie te verzachten, maar is in de jaren vijftig nog fanatiek verdeeld in natten en dreugen. Dat zal zowel gênante als kolderieke conflicten veroorzaken.

Op 28 mei, een week na de oprichtingsvergadering, kondigt de eerste rel zich aan. De EHBO-vereniging wil ook een bestuurslid leveren, maar vangt bot. Of dat aan de voorgedragen persoon ligt, is niet bekend. Het bestuur zegt geen uitbreiding te willen met als argument dat een klein bestuur overal kan vergaderen, zelfs bij de leden thuis.

Staan vanaf links: Frans de Jong, Wim Peters (Berg en Dal), Jan van Hees en Rob Gesthuizen. Knielend vanaf links: Tonnie Gerritsen, Jopie Theunissen (Gennep), Jacob Renjaars, zuster Schelvis en Bas van der Hoeven.

Donderdag 11 juni vergadert het ziekencomité in mineurstemming ten huize van voorzitter Nol Hell. Metaalbewerkersbond Sint-Eloy en fabrieksarbeidersbond Sint-Willibrordus hebben geklaagd bij de voorzitter: waarom ze geen uitnodiging voor de oprichtingsvergadering hebben ontvangen. Voorzitter Hell heeft gesproken met bestuursleden, maar de bonden willen niet financieel bijdragen aan een comité waarbij ze geen vinger in de pap hebben. Ook EHBO, schuttersvereniging OEV1, katholieke arbeidersbond KAB, en RK Middenstandsvereniging hebben nog geen cent geschonken, zo meldt de voorzitter. Dat geldt ook voor de gemeente Millingen. Van Asten doorbreekt de 'downstemming' door mee te delen dat het Parochieel Armbestuur 250 gulden in de comitékas stort en het kerkbestuur hetzelfde bedrag schenkt. Bovendien hebben Swift en Bodewes toegezegd knutselmateriaal uit hun magazijnen op te zullen diepen. Er is meer vooruitgang geboekt. De lijst met zieken is opgesteld. Elk bestuurslid krijgt er een. Besloten wordt deze lijst niet aan derden te geven. Bij Van Dungen in Nijmegen zijn de eerste twee dozen chocola à 96 stuks gehaald. Afsproken is dat het comité 17,76 gulden per doos contant betaalt bij afname. Dat is 18,5 cent per reep.

Donderdag 18 juni vergadert het comité bij Paul Flintrop. Die meldt dat de RK Middenstandsvereniging en de KAB overstag zijn gegaan ze schenken respectievelijk 25 en 100 gulden. Bovendien heeft Flintrop 35 procent van de Zonnebloemcollecte ontvangen. Een bedrag van 49 gulden.

De meisjes van de Mariagarde - een katholieke vereniging die onder toezicht van een kapelaan zedig en zinnig vermaak voor jonge meisjes organiseert - vragen om maandelijks aan de kerk speldjes te mogen verkopen. Het comité besluit vijfduizend speldjes te bestellen bij Handelshuis Sint-Antonius en vraagt een ventvergunning aan. Op bruiloften wordt voortaan een collectebusje bezorgd met een felicitatiekaartje van het comité. Besloten wordt niet alleen de Millingenaren in de sanatoria te bezoeken, maar ook de thuishouders. Gebleken is dat winkeliers nogal eens op eigen houtje langs de bedden gaan met bijvoorbeeld flessen ranja en snoep. Over deze wilde acties, buiten het comité om georganiseerd, zijn de notulen van de vergadering van 18 juni duidelijk: 'Met het Parochieel Sociaal Charitatief Centrum willen we komen tot 'ordering van zaken'. Tegenwerken is niet de bedoeling, wel ordening. Opdat onze zieken niet in de eerste weken worden overladen en later worden vergeten.'

Vrijdag 19 juni meldt De Gelderlander dat de benefietwedstrijd tussen MVV en Concordia de volgende dag wordt gespeeld:

Sport ten bate van zieken

Het voor kort opgerichte actiecomité, dat ten doel heeft de vele zieken zowel zij die in sanatoria als zij die thuis worden verpleegd, op materieel en geestelijk gebied te helpen, heeft veel geld nodig, om ook maar enigszins in de grote behoefte te kunnen voorzien. Iedere bijdrage is welkom, want daarmede wordt het bijzonder liefdevolle werk van het comité gesteund. Het is dan ook een goed idee geweest van de beide plaatselijke voetbalclubs, een wedstrijd tegen elkaar te spelen, met de opbrengst geheel voor de zieken. Deze derby wordt a.s. zaterdagavond gespeeld, op het terrein van MVV en begint om 19 uur. Nu de clubs elkaar in de competitie niet meer ontmoeten, wordt deze wedstrijd met spanning tegemoet gezien, vooral omdat 'Millingen' enkele weken terug erin slaagde, de MVV-ers verdiend te kloppen met 3-1. Het spreekt vanzelf, dat de thuisclub, nu dus MVV, er op gebrand is revanche te nemen. Het is te hopen dat talrijke toeschouwers deze match zullen bijwonen en dat de strijd sportief en eerlijk mag zijn, in de geest van het goede doel, waarvoor de spelers zich inspinnen. De leden van MVV worden er op attent gemaakt, dat voor deze wedstrijd geen gebruik kan worden gemaakt van de lidmaatschapskaart en men dus verplicht is, normaal entree te betalen.

Donderdag 2 juli meldt de penningmeester van het comité dat de benefietwedstrijd maar liefst 343,79 gulden heeft opgebracht. Het comité heeft inmiddels alle middenstanders aangeschreven om 'wilde acties te voorkomen'. Dat lijkt te werken: Huub Selten heeft een aanvraag ingediend om elke patiënt een fles limonade te mogen schenken. De flessen met daaraan het visitekaartje van het comité én de naam Selten worden door meisjes van de Mariagarde bij de thuisliggers afgeleverd. Het comité bezorgt de limonade op Dekkerswald. Voor kurenden in sanatoria elders wordt de traktatie bij de ouders bezorgd. Voor de speldjesactie bij de kerkdeur is nog steeds geen vergunning binnen, de 5.000 bestelde speldjes wel.

Donderdag 16 juli staat de vergadering in het teken van de naderende kermis. Het comité wil graag tijdens de Millingse kermis collecteren. Overmatig drankgebruik veroorzaakt bij kermisvierders vaak aanvallen van buitensporige gulheid, dat is algemeen bekend. Herwonnen Levenskracht (HL) gaat al jaren op feestdagen met de pet rond. Deze vereniging is na de Tweede Wereldoorlog ontstaan uit de katholieke vakbeweging KAB met als doel arbeidersgezinnen die getroffen zijn door tbc financieel te steunen. Het comité besluit alle vier de kermisdagen, zondag, maandag, dinsdag en woensdag, te collecteren in cafés en dansgelegenheden. De vergunning voor de verkoop van speldjes is binnen. Zondag 19 juli zal de eerste verkoopactie aan de kerkdeur plaatsvinden.

Donderdag 6 augustus blijkt op de vergadering bij Nol Hell dat de communicatie tussen Dekkerswald en het ziekencomité niet bepaald vlekkeloos verloopt. Hell deelt op die bijeenkomst mee dat een zuster op Dekkerswald had begrepen dat voor elke patiënt 5 gulden beschikbaar kwam. Voortvarend was de non cadeaus gaan kopen. Hell had haar medegedeeld dat het comité dat al had gedaan. Helaas melden de notulen niet hoe dit probleem is opgelost. De nonnen van Dekkerswald klagen ook over de knutselkist. Het materiaal daarin is 'zeer moeilijk' te verdelen, zo laten ze weten. Ze zijn het gevaarte liever kwijt dan rijk. Het bestuur besluit de kist op te halen.

Donderdag 20 augustus wordt meegedeeld dat Sint-Eloy 35 gulden heeft geschonken. De speldjesdag heeft 110,75 opgebracht. Het ziekencomité gaat ook collecteren bij het traditionele fladderschieten van beide schutterijen.

Donderdag 3 september blijkt dat Herwonnen Levenskracht zelf heeft gecollecteerd met de kermis en de opbrengst heeft besteed aan kleding voor thuis herstellende tbc-patiënten. Het bestuur informeert bij Flintrop hoe dat kan. Secretaris Flintrop is namelijk tevens lid van HL en is langs gegaan bij het bestuur van die vakbondsclub om te overleggen. Het bestuur gaf toen aan eerst intern te willen vergaderen over de kwestie. Dat gebeurde pas op vrijdag 24 juli, pal voor het kermisweekeinde. "Ongelukkigerwijs kon ik op die bijeenkomst niet aanwezig zijn", zegt Flintrop. Op die avond heeft HL besloten de collectes in eigen hand te houden. Flintrop heeft het er niet bij laten zitten. Hij heeft zijn beklag gedaan bij HL-voorzitter en wethouder Hent Janssen (Tabak). Die was niet onder de indruk en sneerde: "Leden van het ziekencomité weten waar ze zich kunnen vervoegen als ze in financiële nood zijn." Waarop Flintrop antwoordde: "Het comité zal nimmer in nood verkeren meneer de wethouder. Onze activiteiten gaan niet verder dan de kas toelaat."

Donderdag 17 september vergadert het comité bij Jo Lamers. De laatste speldjesdag bracht 143,88 gulden op en tijdens de fladderbals is 63,68 gulden opgehaald. De penningmeester meldt dat er ongeveer 1.000 gulden in kas is. Op zondag 27 september is er een auto beschikbaar gesteld waarmee twee bestuursleden naar Bilthoven en Zevenaar kunnen. Het bestuur stelt voor dat een week te verzetten. Op die dag is een muzikale rondwandeling door het dorp van beide fanfares gepland. Tijdens deze muzikale rondgang wordt er gecollecteerd en er worden lootjes verkocht. Pastoor Van Asten zal de trekking verrichten. Dan meldt de voorzitter dat Ons Genoegen heeft laten weten niet op zondag beschikbaar te zijn. Het bestuur besluit daarop dat Ons

Genoegen op zaterdag één helft van het dorp bestrijkt en dat zondag Sint-Cecilia in de andere helft van Millingen musicceert.

Woensdag 30 september is de opbrengst van de muzikale rondwandelingen bekend: de zondag van Sint-Cecilia heeft 148,86 gulden opgebracht. De zaterdag 196,52 gulden. Blijkbaar heeft Ons Genoegen in de rijkere helft van Millingen gemarcheerd. Voor de sinterklaasacties wordt aan de winkeliers gevraagd bij te dragen in natura of met geld.

Woensdag 7 oktober blijkt dat de redactie van Opklaringen ‘moeilijkheden ten gemeentehuizen ontmoet’. Blijkbaar gaat het om het gebruik van de stencilmachine en de daaraan voor de gemeente verbonden kosten want Hent Buil van Krèntje Buil, de latere Weekender, biedt aan Opklaringen voortaan voor 5 gulden per keer te stencilen.

Woensdag 21 oktober is W. van der Velden van het Sint-Nicolaascomité aanwezig om te praten over samenwerking. Van der Velden zegt dat zijn comité graag samen met het ziekencomité van de sinterklaasviering op Dekkerswald een succes maakt. Besloten wordt dat samen te organiseren. Van Dungen is gestopt met het fabriceren van chocoladeletters. Het bestuur gaat op zoek naar een leverancier voor het leveren van een flinke partij hoofdletters M in chocola. Iemand heeft om de lijst van tbc-patiënten gevraagd ‘in verband met grote plannen voor de Millingse zieken’. Die onvolledige informatie zorgt voor beroering in het bestuur van het ziekencomité. Wie wil hun activiteiten in de wielen rijden?

Woensdag 4 november vergadert het comité op de pastorie. Van de ‘grote plannen’ heeft nog niemand iets vernomen. Wel heeft het Sint-Nicolaascomité via voorzitter Verhoeven laten weten toch geen prijs te stellen op samenwerking. Het ziekencomité besluit nog één keer contact op te nemen met het sinterklaascomité: om te voorkomen dat er straks twee Sinterklazen op Dekkerswald arriveren. De Millingse bakkers willen wel samenwerken. Voorstel: gezamenlijk voor elke patiënt een banketletter te bakken. Liefst de letter M van Millingen. Chocoladeletters zijn te duur, vindt het comité. Dus krijgt iedere zieke een waardebon van 7,50 gulden. In Opklaringen komt een kerstpuzzel waarmee tien prijzen van 5 gulden verdiend kunnen worden. Blijkbaar brengt de naderende verjaardag van de gulle bisschop het beste in de mens naar boven. De Millingse middenstand vraagt het ziekencomité om samenwerking bij het opzetten van een sinterklaasactie met loterij.

Woensdag 18 november is er van de 'grote plannen' nog niets vernomen. Wel blijkt weer hoe wankel de solidariteit in Millingen is. Maatschappelijk werkster mevrouw Wortel wil graag meereizen als het comité naar Dekkerswald gaat. Dat ziet het ziekencomitébestuur niet zitten: 'Mevrouw Wortel kan ten aller tijden naar Dekkerswald gaan, maar heeft generlei belangen in het comité.'

Woensdag 2 december wordt besloten dat het volledige comité zondagmorgen 6 december naar Dekkerswald gaat. Een bestelbus en een 'luze wagen' moeten hiervoor nog geregeld worden.

Woensdag 16 december vraagt Koppes tijdens de vergadering hoe scheepswerf Bodewes aan de lijst met namen en geboortedata van de patiënten komt. De werf zou kerstpakketten aan alle zieken ter beschikking stellen. Niemand weet iets van deze geruchten en of dat het hier om de inmiddels veelbesproken 'grote plannen' gaat. Wel besluit het ziekencomité dan maar af te zien van een kerstpakket en de kurenden een nieuwjaarsverrassing te bezorgen.

Dinsdag 29 december melden bestuursleden dat de werf geen pakketten heeft bezorgd op Dekkerswald, noch bij enig ander ziekbed. Om niet gemelde redenen besluit het bestuur 'een schrijven te richten' aan burgemeester en wethouders 'omtrent de minder loyale medewerking die het comité ondervindt van het college'. Maar het is niet allemaal kommer en kwel die avond: de kerstpuzzel is door Bertie Houkes en Willie Hendriks foutloos opgelost, ze krijgen ieder een prijs van 5 gulden. Mientje Makaaij, Annie Driessen, Ali Hanssen-Kee en mevrouw Baumann waren vergeten de kapper te vermelden. Deze fout komt ze op een halvering van het prijzengeld te staan: ze moeten het doen met 2,50 gulden.

Ziekencomité Millingen aan de Rijn bestaat tot op de dag van vandaag. Het notulenboek van Paul Flintrop eindigt op 23 november 1960. In dit verhaal beperken we ons tot de notulen van 1959.

In 1960 komen de Millingenaren bijna allemaal weer thuis. Ze krijgen een bloemetje. In het voorjaar van 1960 wordt een 'bonte avond' in de Dreuge tent georganiseerd. Voor de quiz die op die avond wordt gehouden ten bate van de longpatiënten, levert Koppes zes dozen sigaretten. Andere tijden.

Eind augustus 1960 wordt comitévoorzitter Nol Hell opgenomen in het sanatorium.

De draak hoest blijkbaar nog even voor hij inslaapt. Niemand weet voor hoe lang. Met Kerstmis 1960 krijgt Nol Hell op Dekkerswald de eerste fruitschaal van 'zijn' comité.

Dekkerswald

Millingen betaalt een hoge prijs voor het verkeerd beoordelen van één röntgenfoto. Als de metaalbewerker in juli 1958 was opgenomen in Dekkerswald, was het dorp aan een ramp ontsnapt. Was de tbc-explosie een paar jaar later uitgebroken, dan was de genezing veel vlotter verlopen. Dubbel pech dus voor 95 mensen waarvan sommigen twee jaar op Dekkerswald lagen.

In de tijd dat Millingenaren moeten kuren, neemt de twijfel over de rustkuur als probaat middel toe. In de Tweede Wereldoorlog zijn antibiotica ontdekt en toegepast om infectieziekten te bestrijden. Ook in Dekkerswald wordt in de jaren vijftig geëxperimenteerd met een mix van bacteriedoders. De geneesheren van het sanatorium blijven echter nog jaren vasthouden aan langdurig kuren in een gezonde omgeving. De structurele terugloop van het aantal sanatoriapatiënten blijkt duidelijk uit de jaarverslagen 1958, 1959 en 1960 van Dekkerswald.

Geneesheer-directeur A.M.W. Hekking tijdens een culturele avond tussen 'zijn' personeel.
Foto: collectie Jan Heijmink

Directeur Hekking

Longarts A.M.W. Hekking vervangt per 8 mei 1958 Dokter A.J. Henneman als geneesheer-directeur van Dekkerswald. Henneman begon in 1927 en werkt 31 jaar aan het uitbreiden van verpleeghuis Dekkerswald tot een moderne longkliniek in 1958. Onder zijn leiding stijgt het aantal bedden van 170 naar 400.

Hekking lijkt bij zijn aantreden aan het begin van een omgekeerde carrière - van krimp - te staan. Hij begint met een meevaller die hij beschrijft in zijn eerste jaarverslag over 1958. In mei van dat jaar neemt Dekkerswald 54 patiënten over van het sluitende Sanatorium Kalorama in Beek. Ze worden gehuisvest in leegstaande paviljoens. De in 1947 geplaatste Zweedse barakken zijn hiervoor gerenoveerd.

Dekkerswald bouwt in de jaren vijftig al doelgericht aan een nieuwe toekomst.

In 1950 is de Dr. Van Spanjekliniek geopend. Deze kliniek voor observatie en behandeling van niet-tuberculoze longziekten is uitgebreid naar 40 bedden. Een nieuw laboratoriumgebouw staat in de steigers, daar zal uitgebreid longfunctieonderzoek plaatsvinden. Aan het einde van 1958 worden de eerste patiëntjes in het nieuwe astmacentrum voor kinderen, Eijkeloord, opgenomen. Allemaal aanwijzingen dat Dekkerswald voorsorteert op een toekomst zonder kuurgasten.

Het jaarverslag over 1959 begint Hekking als volgt:

1959 zal voor het sanatorium Dekkerswald als een bijzonder jaar gekenmerkt blijven. Bijzonder omdat van de allerwege bestaande tendens tot daling van de sanatoriumbezetting, gedurende dit verslagjaar in Dekkerswald niets te bespeuren was. Integendeel. Was in 1958 de gemiddelde bezetting 336 bedden, in 1959 waren er gemiddeld 382 bedden bezet. Deze grote toeneming van het aantal patiënten hing hoofdzakelijk samen met een ernstige epidemie van tuberculose, die in het naburige Millingen aan de Rijn was opgetreden...

...Deze grote epidemie moge een waarschuwing zijn om niet te lichtvaardig over de uitroeiing der tuberculose te denken.

Volgens Hekking heeft de Millingse epidemie geleerd dat het thuis behandelen van mensen met een primaire tuberculose gevaarlijk kan zijn. Bij een derde van de 90 Millingse patiënten deden zich complicaties voor, waarvan een aantal zich tijdens

de kuur ontwikkelde, zo schrijft Hekking. Die zouden bij thuisverpleging te laat gesignaleerd zijn, met vervelende gevolgen voor de patiënten. De geneesheer-directeur grijpt de Millingse epidemie ook aan om te pleiten voor een aantal reservebedden om besmettingsexplosies op te vangen. De kosten van deze leegstaande bedden moeten dan wel verrekend worden in de verpleegprijs.

Over de behandelwijze in Dekkerswald schrijft Hekking:

In de wijze van behandeling van onze patiënten kwam in het afgelopen jaar geen essentiële verandering. Er gaan hier en daar stemmen op, vooral van Amerikaanse zijde, om de resectietherapie (operatief ingrijpen), zeker wanneer deze alleen op prophylactische (preventieve) gronden geschiedt, te vervangen door een langdurige antibiotische behandeling, die ook grotendeels ambulant zou kunnen geschieden. Wij volgen deze ontwikkelingen met belangstelling. Echter lijken ons momenteel nog geen voldoende wetenschappelijke bewijzen aanwezig om nu reeds tot deze principiële koerswijziging in de behandeling van de patiënten over te gaan.

In het verslagjaar was het aantal verpleegdagen fors hoger dan in het jaar daarvoor: van een krappe 123.000 in 1958 naar ruim 138.000 in 1959. Op 31 december 1958 waren 335 patiënten in verpleging, precies een jaar later 380. In 1959 werden 431 patiënten opgenomen en 386 ontslagen waaronder 9 overledenen.

Het jaarverslag over 1960 begint Hekking in mineur:

Kon bij de aanhef van het vorig jaarverslag nog mededeling gedaan worden, dat gedurende 1959 het sanatorium volledig bezet was, mede als gevolg van een ernstige tuberculose-epidemie in Millingen, thans het jaar 1960 overziende, moeten wij een geheel ander geluid laten horen.

Op het einde van 1959 waren er nog 380 patiënten aanwezig, op 31 december 1960 was dit aantal verminderd tot 232. Deze grote teruggang kan slechts ten dele worden toegeschreven aan het ontslag van de Millingse patiënten.

Dat jaar is Dekkerswald een samenwerking aangegaan met de Katholieke Universiteit Nijmegen. Een eerste stap die bestaat uit het stage lopen van assistenten en het uitwisselen van kennis en ervaring. Hekking: *‘Uit de praktijk is reeds gebleken hoe belangrijk deze samenwerking is, wij hopen dat deze op de duur nog meer geïntensiveerd mag worden.’*

Staande van links naar rechts zuster Schelvis, Hans Janssen, Aloys Tielkens, Tonnie Meeuwissen, zuster Stoop, Louis Driessen, Peter Berns, zuster Brand, Bert Arnoldussen, Jan van Hees, Joop Schaeffer, Rob Gesthuizen, Hans Hendriks, meneer Degener, Frans de Jong en zuster Antono. Knielend vanaf links: onbekend, Guelen (Wijchen), Gerard Niels, onbekend, Theo van Rens, Tonnie Gerritsen, Theo Spann en Henk Huisman. Zittend vooraan: Bas van der Hoeven. Foto: collectie Jan Heijmink.

De geneeskundige behandeling ondergaat ook in 1960 geen principiële wijziging.

Hekking: 'Persoonlijk zijn wij van mening dat het sanatorium nog steeds de belangrijkste plaats is voor behandeling der tuberculose. Er valt te discussiëren over de vraag of de sanatoriumbehandeling nog op dezelfde wijze dient te geschieden als sinds jaren hier te lande gebruikelijk was, met andere woorden, of de strenge bedrust nog wel van zodanig essentieel belang is als eertijds. De tuberculostatica en de resectietherapie hebben ongetwijfeld een gunstige invloed op het resultaat der behandeling, zowel op de tijdsduur waarin de genezing tot stand komt als op de prognose. Wij moeten ons echter afvragen of deze nieuwe aanwinsten de bedrust overbodig maken. Tuberculose is en blijft een ernstige ziekte, die mijns inziens met alle ter beschikking staande middelen moet bestreden worden.'

De jaarverslagen van de secretaris geven ook inzicht in de terugloop van patiënten-aantallen.

Over 1959: Het jaar 1959 is in onze stichting een van meest bewogen uit haar geschiedenis. Met bijzondere vreugde, maar ook met enige weemoed zien wij er op terug. Ondanks alle (bouw)activiteiten was 1959 financieel gezien geen slecht jaar. Dekkerswald was, door een epidemie in Millingen, het hele jaar door druk bezet. Hoewel wij dus optimistische geluiden kunnen laten horen, wil dit niet zeggen, dat wij geen grote zorgen

hebben voor de toekomst. Algemeen wordt verwacht dat de tuberculoseverzorging in de toekomst steeds minder bedden zal vragen.'

Hierna somt de secretaris op welke veranderingen in Dekkerswald Groesbeek en Heliomare in Wijk aan Zee zijn doorgevoerd. In april is revalidatieoord Heliomare geopend en in november astmacentrum Eijkeloord in Groesbeek. Het in 1950 geopende revalidatiecentrum de dr. Van Spanjekliniek neemt nieuwe laboratoria en ziekenkamers in gebruik, het aantal bedden stijgt van 21 naar 39. Ook wordt er een nieuw kantoorgebouw gebouwd waarin de nu nog in Amsterdam zetelende hoofdadministratie van de Katholieke Herstellingsoorden wordt gevestigd. Duidelijk is een nieuwe koers ingezet.

De secretaris in het jaarverslag over 1960:

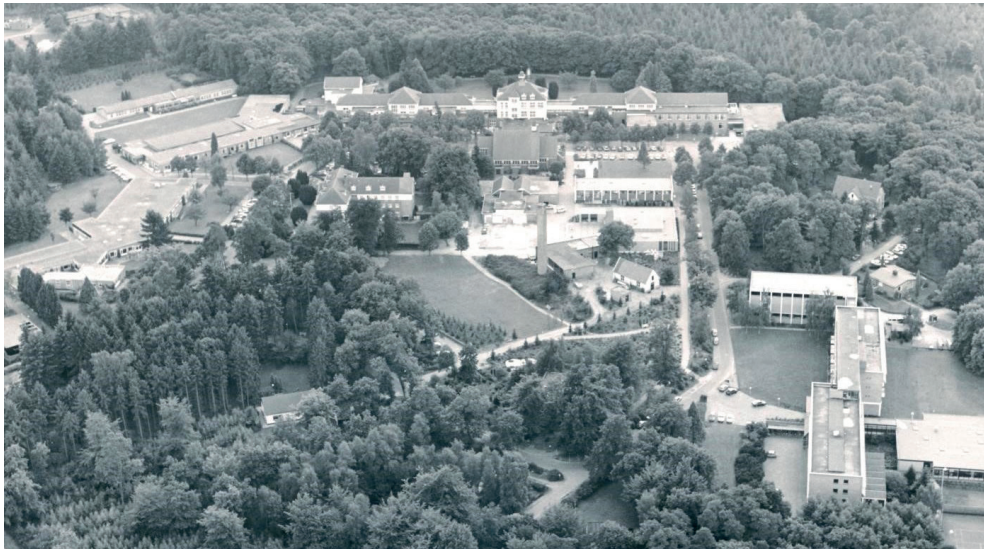
'Ernstig wordt intussen rekening gehouden met het feit, dat een deel van het Sanatorium Dekkerswald, wegens de verdere teruggang van de bezetting met tuberculosepatiënten, een andere bestemming zal krijgen...

De samenwerking tussen Dekkerswald en de Universiteit Nijmegen wordt in die jaren hechter.

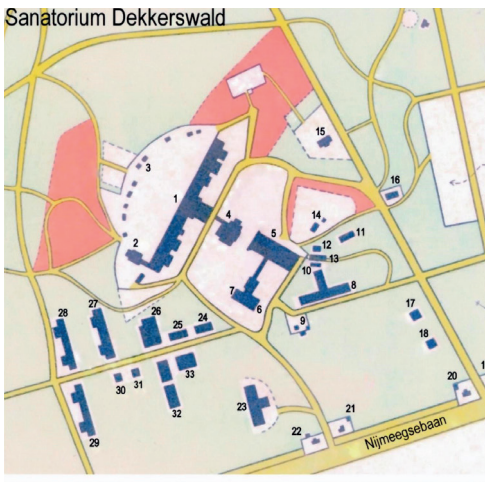
'...Met bijzonder vreugde constateerden wij in 1959 een op gang komen van samenwerking met de RK Universiteit in het Astma-Centrum Eijkeloord voor het wetenschappelijke werk. Ook werden er relaties gelegd met de RK Universiteit, wat betreft de Dr. van Spanje-kliniek. Wij hopen dat een en ander zal resulteren in een blijvende vruchtbare samenwerking.'

Sanatorium Dekkerswald

Sanatorium Dekkerswald is gebouwd door de Amsterdamse Vereniging Roomsche Katholieke Herstellingsoorden voor Longlijders en Zwakke Kinderen. Deze vereniging, een initiatief van vooraanstaande katholieken uit heel Nederland, is op 31 december 1906 opgericht. Een bouwcommissie gaat in de bosrijke provincies Noord-Brabant, Limburg en Gelderland op zoek naar een geschikte bouwlocatie. Op 12 juli 1908 bezoekt de bouwcommissie voor de tweede keer het bos van Dekkers bij Groesbeek, in de volksmond Dekkerswald genoemd. De reacties zijn unaniem enthousiast. Het terrein van 175 hectare wordt van Dekkers gekocht voor 40.325 gulden, 230 gulden per hectare. Op 30 oktober 1908 wordt de akte ondertekend. Het bureau van de Roermondse architect Eduard Cuypers krijgt opdracht voor de bouw van een sanatorium in het bos. Cuypers, een neef

Sanatorium Dekkerswald

1 Hoofdgebouw	18 Dokterswoning
2 Kinderpaviljoen	19 Tuinbaaswoning
3 Lighallen	20 Monteurswoning
4 Kapel	21 Boswachterswoning
5 Economiegebouw	22 Chefmachinistenwoning
6 Klooster	23 Dokter Van Spanjekliniek
7 Rectoraat	24 Recreatiepaviljoen verpleegsters
8 Personeelspaviljoen	25 Stafpaviljoen
9 Pompinstallatie	26 Irenepaviljoen
10 Fietsenloods	27 Margrietpaviljoen
11 Timmermanswerkplaats	28 Marijkepaviljoen
12 Transformatorhuisje	29 Beatrixpaviljoen
13 Kolenbergplaats	30 Verwarmingsinstallatie
14 Bloemenkassen	31 Fietsenstalling
15 Directeurswoning	32 Verpleegsterspaviljoen
16 Chauffeurswoning/garage	33 Personeelspaviljoen
17 Dokterswoning	

van de beroemde kerkenbouwer Pierre Cuypers, laat het ontwerp over aan een oud-medewerker: Guillaume Frédéric la Croix. Zijn tien tekeningen vormen de basis voor het hoofdgebouw. Eduard Cuypers staat echter te boek als de ontwerper van het monumentale pand. La Croix, een van de grondleggers van de Amsterdamse school, voert nog een juridische strijd om het geestelijk eigendom van zijn ontwerp op te eisen. Tevergeefs, hij sterft in 1923 - slechts 46 jaar oud - aan tuberculose. In februari 1912 begint de Nijmeegse firma Thunnissen en Kropman aan de bouw. Doordat op de bouwplaats vele grote stenen in de grond zitten, loopt het boren naar water grote vertraging op. Pas op 19 juni 1912 is een bron aangeboord en hoeft water niet meer van elders te worden aangevoerd. In oktober 1913 opent sanatorium Dekkerswald de deuren voor tuberculosepatiënten.

Tijdslijn Dekkerswald

- 1906 Oprichting Vereniging Rooms Katholieke Herstellingsoorden voor longlijders en zwakke kinderen
- 1907 Aankoop grond in Groesbeek
- 1913 Officiële opening hoofdgebouw
- 1919 Opening kapel
- 1924 Ingebruikname klooster en rectoraat
- 1928 Hoofdgebouw van twee naar drie verdiepingen
- 1933 Opening röntgenafdeling
- 1935 Opening operatieafdeling
- 1947 Bouw Zweedse paviljoens
- 1950 Opening Dr. Van Spanjekliniek
- 1959 Officiële opening astmacentrum Eikeloord
- 1961 Officiële opening Verpleeghuis Irene, bouw zwembad Eikeloord
- 1968 Intensivering samenwerking Katholieke Universiteit
- 1969 Oplevering verpleegstersflat De Kentering
- 2004 Bestuurlijke integratie ULC Dekkerswald en UMC St. Radboud
- 2009 Oprichting Universitair Centrum voor Chronisch Zieken (UCCZ)
Presentatie masterplan Park Dekkerswald
- 2013 100 jaar Park Dekkerswald

Over het geestelijk leven in het katholieke sanatorium is geneesheer-directeur Hekking kort in het jaarverslag van 1959: *‘Welk geestelijk gewin onze patiënten verkrijgen door en tijdens hun gedwongen verblijf in het sanatorium, weet God alleen.’*

Over het aards vermaak rapporteert de directeur uitgebreider: *‘Voor het vierde jaar achtereenvolgende kwam het Radioziekenbezoek onder leiding van Alex van Wayenburg een uitzending op Dekkerswald verzorgen. Jules de Corte, Bob en Teddy Scholten en Klaas van Beek’s orkest vormden de hoogtepunten van deze uitzending.’*

De televisie speelt inmiddels een vaste rol in het ‘ontspanningsprogramma’, zo meldt Hekking in 1959. Iedere afdeling mag eens per veertien dagen een uitzending bekijken. Bijzondere actuele gebeurtenissen die de tv uitzendt, kunnen ook door de patiënten bekeken worden.

Verantwoording

Op donderdag 21 mei 1959 werd ik als 7-jarig jongetje opgenomen in Dekkerswald. Met dorpsgenoten Jan van Hees (10), Rob Gesthuizen (9), Frans de Jong (10), Theo Spann (12) en Antoon Meeuwissen (14). Diezelfde dag werden ook Petronella Vloed (6) en Wilma Verhoeven (2) uit Millingen opgenomen. Acht kinderen op één dag. Het moet een nieuw dieptepunt in de dan al twee maanden durende epidemie zijn geweest.

Al jaren liep ik met het plan het verhaal van een van de grootste naoorlogse tbc-uitbraken in Nederland vast te leggen. Dankzij de hulp van veel mensen is dat uiteindelijk gelukt:

Roelf Groenhuis kwam vanuit Nijmegen naar Millingen fietsen om over zijn vader, longarts D.J.J. Groenhuis, te praten. Hij bezorgde me ook foto's.

Eric Jacobs, facilitair manager Dekkerswald, verstrekte me veel documentatie waaronder de jaarverslagen van het sanatorium.

Leon Hanssen gaf me het dagboek te leen dat zijn moeder, Ali Hanssen-Kee, in 1959 bijhield in Dekkerswald.

Bart Lelie bezorgde me teksten uit het notulenboek van het Ziekencomité Millingen.

Jan Heijmink haalde een album van zolder met meer dan honderd foto's uit de tijd dat hij kuurde in het Marijkepaviljoen. Jan herkende bijna alle gefotografeerden.

Rob Gesthuizen en **Peter Berns** vulden namen aan.

Ben Koenders had, zoals altijd, ontbrekend beeldmateriaal in zijn archief en stelde dat beschikbaar.

Erik Janssen gaf toestemming om ansichten uit zijn unieke verzameling te gebruiken. Ze staan ook, met veel meer mooie prenten, op zijn site: erikjanssen.eu.

De Gelderlander stond me toe in de - toen nog daar aanwezige - krantenleggers te snuffelen.

Veel digitale info vond ik op de sites van Delpher, RAN, Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde en Nationaal Archief Den Haag.

Eindnoot

- 1 Stichting tot bevordering van het massaonderzoek ten behoeve van de tuberculosebestrijding.